

UITGAVE VAN DE STICHTING INDUSTRIEEL ERFGOED LEIDEN

STIELZ

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

EU 2,75

JAARGANG 13 NUMMER 1/2 JUNI 2002

JK Exemplaar

- De Drie Vissers: Een halve eeuw patat
- Leidse meubelmakers
- Bierbrouwerij onder Hartebrugkerk

Colofon

Stielz Jaargang 13 (2002) Nummer 1-2.
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariaatsadres Stiel
Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden. Tel. 071-5125877; e-mail: joopgijs@hetnet.nl Een jaarabonnement op Stielz kost minimaal EU.10 voor vier nummers. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391. Donateurs van Stiel ontvangen het blad gratis. Nieuwe donateurs kunnen zich voor minimaal EU.15 per jaar aanmelden bij het secretariaat. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal EU. 50. Losse nummers EU. 2,70. Internetadres Stiel: www.industrieel-erfgoed.nl/stiel (Ook te bereiken via www.industrieel-erfgoed.nl/leiden).

Redactie Stielz
Eric Jan Weterings Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam; tel 020-6648296; e-mail: ej.weterings@planet.nl
Sophie Verburgh (vormgeving/eindredactie)

Distributie
K. Ravensbergen; Snippenhoek 4 2317 WX Leiden. Tel. 071-5212605.

Druk
Albani Drukkers bv, Den Haag

Ontwerp omslag en concept binnenwerk
Donna Smith

Medewerkers aan dit nummer:

Leen Barendregt is voormalig directeur gemeentewerken Leiden
Niek Bavelaar werkt bij de Universiteit Leiden en is 'huisfotograaf' van Stiel. Tel. 071-5149863; e-mail: n.jbavelaar@freeler.nl
Henk Budel is organisatieadviseur in ruste en oprichter van Stiel
Wibo Burgers is publicist en voormalig adjunct-hoofdredacteur van het ANP
Joop Gijsman is oud-ondernemer
Korrie Korevaart is Neerlandica en werkt bij de Universiteit Leiden
Fred Sengers is hoofdredacteur van Incentive en voorzitter van Stiel
P.M.J. van Swieten is architect
Eric Jan Weterings is historicus en senior-eindredacteur van het ANP.

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven:
Dieben BV Beheersmij.
Djoser BV
Research voor Beleid BV

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden
Drs. F. Sengers (voorzitter), J.J. Gijsman (secretaris/penningmeester), Mr. Ir. L. Barendregt, W. Burgers, Drs. H.D. Tjalsma, Drs. E.J. Weterings

Ere-voorzitter: Ing. H.J. Budel.

REDACTIONEEL:

Kleiwarenfabriek Nieuw Werklust in Hazerswoude werd door staatssecretaris voor Cultuur Van der Ploeg beschermwaardig bevonden, nadat onder meer de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel) daar jarenlang voor had gepleit. Diezelfde Van der Ploeg reikte Stiel enige jaren geleden de nationale industrieel-erfgoedprijs uit. Het was dus tijd voor een wederdienst. Eerder dit jaar ontving de staatssecretaris de gietijzeren kandelaar, een door Stiel ingestelde onderscheiding die eerder naar Stedelijk Museum De Lakenhal ging. Van der Ploeg was bereid de onderscheiding in ontvangst te nemen, zoals u op de rechterpagina kunt lezen.

Tijdens restauratiewerk in de Hartebrugkerk aan de Haarlemmerstraat kwamen kelders van een 18^e eeuwse bierbrouwerij tevoorschijn. Het Leidsch Dagblad berichtte daarover, maar in haar journalistieke haast bleken in het verslag van de krant toch wat onnauwkeurigheden te zijn geslopen. De redactie van dit blad vroeg medewerker Piet de Baar van het Leidse gemeentearchief eens in de folianten te duiken, wat leidde tot een correctie op het krantenverhaal.

Het 'grote vraaggesprek' is deze keer met voormalig eigenaar Bert Planjer van de eerste Leidse patatzaak in de Haarlemmerstraat. Dat levert een mooi voorbeeld op van een branche die aanvankelijk werd gedomineerd door kleine zelfstandigen, maar waarin tegenwoordig ketens met schreeuwerig gekleurde puien toonaangevend zijn. Voor velen zal dit herkenbare geschiedenis zijn: Na het zwemmen in De Overdekte een patatje eten bij De Drie Vissers.

Eric Jan Weterings

Omslagfoto: Het oude postkantoor aan de Breestraat, dat sinds de bouw in 1872 herhaaldelijk werd verbouwd en de voorgevel op de foto kreeg in circa 1918. In januari 1976 werd het gesloopt om plaats te maken voor kantoren van het Hoogheemraadschap Rijnland. Op nummer 46 is nog een kleine postwinkel gevestigd. (Gegevens uit: H. van de Schoor, *Bedrijfspanen van post, telegrafie en telefonie in Nederland 1850-1915. Een typologisch onderzoek. Leiden, 1999 (dissertatie)*). Deze foto is gemaakt door Niek Bavelaar, die al tientallen jaren plekken op de plaat zet in Leiden die op een of andere manier veranderen. Met ingang van het volgende nummer verschijnt steeds een paginagrote foto uit zijn collectie.

INHOUD

- 3 Gietijzeren kandelaar voor staatssecretaris Van der Ploeg
- 4 De Drie Vissers: Een halve eeuw patat
- 6 Korte berichten
- 7 Podiumdag Oud Leiden
- 8 Leidse meubelmakers
- 9 Gravure: J. Bronkhuyze & Zoon
- 10 De muze over bedrijf en techniek
- 12 Gezocht: Adolfsfilms
- 13 Cryptisch water
- 14 Monument: Terugblik op stadsgas
- 16 Erfgoed op internet
- 17 Geen kaalslag op Slachthuisterrein
- 18 Bierbrouwerij onder Hartebrugkerk
- 20 Kort nieuws uit de regio
- 21 StielZaken

STAATSSECRETARIS RICK VAN DER PLOEG:

'MEER DRAAGVLAK VOOR INDUSTRIEEL ERFGOED'

Staatssecretaris Rick van der Ploeg (Cultuur) meent dat in de afgelopen jaren het draagvlak in de samenleving voor behoud van industrieel erfgoed fors is gegroeid. De staatssecretaris zei dit bij gelegenheid van een bijeenkomst, begin februari in Den Haag, waar hem namens de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel) de Gietijzeren Kandelaar werd overhandigd. Van der Ploeg kreeg de prijs voor zijn verdiensten op het terrein van het industrieel erfgoed, meer in het bijzonder in de Leidse regio. Daarbij kan uiteraard worden gedacht aan de Leidse meelfabriek, die – tegen de wil van de gemeenteraad – rijksmonument werd.

Vijf jaar geleden kwam het industrieel erfgoed extra in de belangstelling door het uitroepen van het jaar voor het industrieel erfgoed. Sinds dat jaar, 1996, zijn heel wat objecten, zoals watertorens, stations, sluizen, gemalen, fabrieksgebouwen en dergelijke rijksmonument geworden. Van der Ploeg: "Naar mijn gevoel zijn we flink vooruitgegaan. Behoud van industrieel erfgoed heeft een groter draagvlak gekregen in onze samenleving. De monumentenstatus voor de Leidse meelfabriek zou tien jaar geleden niet mogelijk zijn geweest."

Het gaat nu allemaal wat gemakkelijker, maar volgens Van der Ploeg geldt dat in mindere mate voor grote fabriekscomplexen. "Te vaak nog wordt niet of onvoldoende nagegaan of herbestemming mogelijk is," stelt hij vast, "dat is echt een minpunt." Toch is er een duidelijke vooruitgang in de situatie van het industrieel erfgoed. "Steeds meer jonge architecten raken geïnteresseerd in de mogelijkheden", constateert de staatssecretaris. Van der Ploeg ziet ook wel wat in het organiseren van 'competities' voor het ontwerpen van nieuwe bestemmingen voor industrieel erfgoed. "En als het beste ontwerp dan ook nog wordt uitgevoerd, zijn we we een eind op weg."

Jonge monumenten

Wie over industrieel erfgoed spreekt, heeft het ook over 'jonge' monumenten, behorend tot de periode 1850-1940.

Eind vorig jaar is het Monumenten Selectie Project (MSP) afgesloten en dat betekent dat er zo'n tienduizend rijksmonumenten uit deze periode bij zijn gekomen.

Intussen is een nieuw instandhoudingsbeleid voor monumenten in de maak. "De monumentenzorg gaat op de schop" stelt Van der Ploeg vast. Hij heeft eind afgelopen jaar een voorstel bij de Tweede Kamer ingediend voor een nieuwe systematiek, waarbij planmatig onderhoud van monumenten erg belangrijk is. Daardoor worden in de toekomst onnodig hoge restauratiekosten voorkomen. Bovendien moet de hele monumentenzorg doelgerichter, transparanter en klantvriendelijker worden. Het nieuwe systeem zal op z'n vroegst per 1 januari 2004 kunnen worden ingevoerd.

De inhaalslag van de restauratie-achterstanden is in grote lijn voorbij. Van der Ploeg: "Er is nu een overzichtelijke situatie, óók voor mijn opvolger. Er zal in de komende jaren nog rond bijna 200 miljoen euro nodig zijn, maar ja, er komen dan ook monumenten bij."

Wederopbouw

De tijd gaat verder en nieuwe monumenten dienen zich aan. Momenteel moet een object vijftig jaar oud zijn om de monumentenstatus te kunnen verwerven. Onderwerp van studie is nu de naoorlogse

periode 1940-1965, met daarin de tijd van de wederopbouw.

"Ook uit die periode zijn er juweeltjes" weet de staatssecretaris. Hij vertelt dat de Rijksdienst voor de Monumentenzorg momenteel studie maakt van deze periode, waarbij het gaat om architectuur, stedenbouw, landschap en inrichting van de openbare ruimte. Staatssecretaris Van der Ploeg is duidelijk tevreden over wat hij heeft kunnen bereiken op het brede terrein van de monumentenzorg. Zijn toekomst? "Die ziet er zonnig uit," zegt hij met overtuiging, "voor de Kamer ben ik niet beschikbaar, voor een kabinetsfunctie is dat afhankelijk van het in de regering komen van mijn partij, de PvdA. Maar er zijn ook elders nog heel wat interessante posten in onze maatschappij."

Wibo Burgers

Staatssecretaris Rick van der Ploeg (links) bekijkt samen met Stiel-voorzitter Fred Sengers de bij de Gietijzeren Kandelaar behorende oorkonde. Op de tafel de kandelaar, die Van der Ploeg ten deel is gevallen. De uitreiking vond plaats in het pand van de Nederlandse Taalunie aan het Lange Voorhout in Den Haag.

Foto Wibo Burgers

'MET OF ZONDER?'**EEN HALVE EEUW DE DRIE VISSERS**

"Tegenover ons in de Haarlemmerstraat zat vroeger zwembad De Overdekte. De mensen kwamen van daar met nog natte haren een patatje halen. En tot 1963 had de tram zijn eindpunt voor de deur, daar had ik ook veel aanloop van. De laatste jaren werd het wat minder, vooral door allerlei verkeersmaatregelen van de gemeente, waardoor ik in een doodlopend stukje kwam te zitten. Maar je hoort mij verder niet klagen, ik heb een mooie tijd gehad waarin ik generaties heb zien opgroeien." Aan het woord is Bert Planjer, die eind vorig jaar na vijftig jaar de deuren van De Drie Vissers sloot. Daarmee kwam een einde aan de oudste snackbar van Leiden. "(Bijna) alles zelf maken, dan blijven je klanten komen, ook in de tijd van de grote ketens."

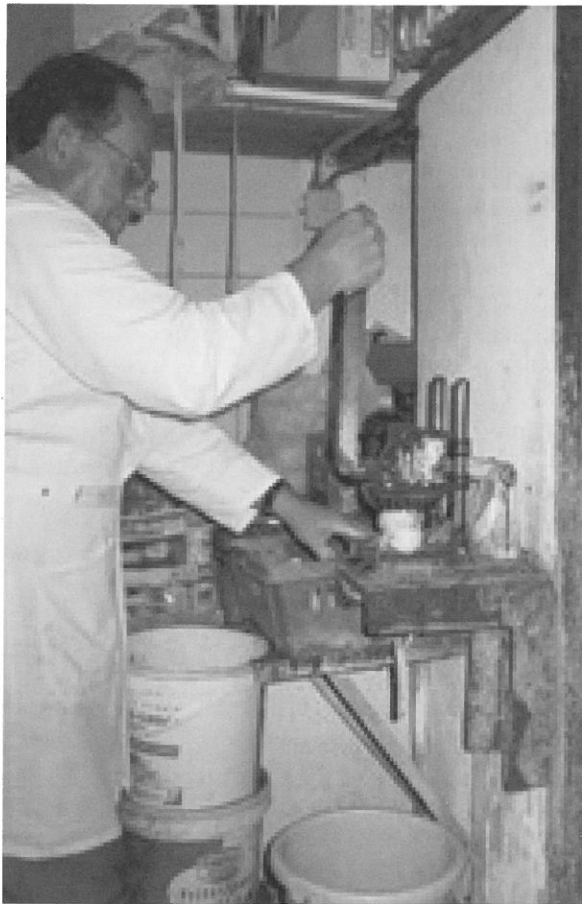
"Bij elkaar heb ik vijftig jaar in de zaak gestaan. Ik ben op 1 januari 1952 als 15-jarige begonnen als manusje-van-alles. Dat was toen de leeftijd waarop je ging werken. Drie jaar eerder was mijn zwager de zaak begonnen, als vis- en patatkraam. Eerder kon ook niet, want tot 1948 waren aardappelen op de bon en nog in 1949 kreeg je maximaal 25 liter olie in de maand toegewezen. In een volle oven zit al zestig liter, dus je kon weinig in die tijd. Het assortiment was heel beperkt: een patatje, een knakworstje, een balletje gehakt en een kroket – dat was het, naast de vis natuurlijk.

In het begin heb ik veel vis schoongemaakt, eerst vooral leukerbekjes en toen schelvis. Schelvis, dat is nu veel te duur geworden. En haringen schoonmaken, nou, daar was ik een ploert in, ik plofte mijn zwager en mijn zus eruit met 135 haringen per uur. Haring was toen relatief goedkoop: 35 cent voor een nieuwe haring, dat was nog duur, maar anders twee voor een kwartje.

De eerste koelkast – dat heette toen trouwens ijskast – kwam zo rond 1952, met koelstaven. Hoe bewaarde je je spullen? Gewoon, alles mondjesmaat en op was op. Zaterdag om 1 uur ging de ijsfabriek aan de Nieuwstraat dicht, dan kon ik nog net in een jute zak het laatste blok ijs halen. Zo konden we tot de zondag doorsudderden.

Al die vijftig jaar hebben we zelf de aardappels gesneden, zoals je kunt zien op de foto. Ze kwamen geschrapt van een handelaar op de hoek, en naderhand zijn we zelf gaan schrappen, met een machine. Achter de zaak hadden we een silo, daar kon zo'n anderhalve ton

aardappelen in. Voordeel daarvan was dat je kon schrappen wat je nodig had, dan had je altijd verse waar. We hadden altijd Bintjes, waar later zoveel over te doen

was vanwege de bestrijdingsmiddelen. Maar ja, zo'n Bintje is veel smakelijker dan de Agria die iedereen tegenwoordig gebruikt en die is weer genetisch gemanipuleerd. Nadeel van die Bintjes was dat je weleens snijverlies had, door kromme aardappels, of met kloven erin, maar ik kon wel altijd constante kwaliteit leveren.

De zaak liep goed in die tijd, je had De Overdekte en de tram en zodoende kwam er personeel bij. Eén man ja, en ik werd chef, ha,ha.

In de jaren '56-'57 werd de vis erg duur. Waardoor dat kwam weet ik niet meer. Het werd zelfs duurder dan vlees, dus dan ga je verschuiven. Toen zijn we begonnen met nasiballetjes, bamiblokjes, slaatjes, dat werk, en dat maakten we allemaal zelf. Wij waren de eerste die met loempia's begonnen in de stad. Zaterdag ging ik met de tram naar Den Haag om ze te halen, daar was ik een halve dag mee heen. Later heb ik ze van een Chinees in de Diefsteeg betrokken.

Toen ik in 1981 de zaak van mijn zwager overnam, heb ik het nog een jaar geprobeerd met warme vis, maar dat ging niet meer na zestien jaar. Mensen kochten in een snackbar geen vis meer. Ik heb er niks aan verdiend, maar ik heb er ook geen nadeel van gehad. Wel zelf veel vis gegeten, want weggooien vond ik zonde.

Ik stond voornamelijk in de keuken en mijn vrouw in de zaak. Na de overname hebben mijn zoon en schoondochter er ook nog zo'n tien jaar in gestaan, maar toen werd het al minder. De Pelikaanstraat werd verbreed, het stuk van de Haarlemmerstraat bij de Haven waar wij zaten werd afgesloten voor verkeer, het werd een soort blindedarm. Toen De Overdekte dicht ging, is er nog sprake van geweest dat de Bijenkorf er zou komen en ook C & A wilde op die plek. Nou, als het daar regent, dan druppelt het bij ons. De gemeente wilde echter per se woningen op die plek. Alle winkeliers stijgerden en we zijn een rechtzaak begonnen. Uiteindelijk kon de gemeente gaan bouwen met een voorlopige vergunning en dan weet je dat je verloren hebt. In de jaren zeventig speelde dat. Als winkeliers hebben we van alles geprobeerd, al was het alleen maar om die ellendige paaltjes aan het begin van de straat

weg te krijgen, waardoor je fatsoenlijk bevoorrad kon worden, maar met de gemeente was in die tijd geen garen te spinnen.

Bij tijden werd het dus wel minder, maar we hebben altijd veel vaste klanten gehouden. Als kleine winkelier moet je kwaliteit leveren en dat zit vaak in kleine dingen. Snacks met uien bijvoorbeeld, die gooide ik nooit in de frituur. Uien geven vocht af en dan wordt je vet stroperig. Doe je er daarna een kroketje in, dan proef je dat. Ik ben altijd heel

De Drie Vissers bij de opening op 19 november 1949.

Foto collectie B. Planjer

zorgvuldig geweest met mijn olie. Altijd zacht, plantaardig vet. Daar had ik heus geen Keuringsdienst van Waren voor nodig om daar op te letten.

Alles kwam over de vloer, het gewone volk, studenten, het koningshuis, ik heb Pieter van Vollenhoven en Alexander in de zaak gehad. Ik had een vaste klant op de zondagmiddag, die kwam altijd met zijn kinderen. Op een goeie dag komt die man binnen met een diamanten speld op zijn jasje. Ik zeg 'U bent zoveel jaar aan de zaak?' Hij zegt 'Ja, ik ben de directeur'. Wat heet vaste klanten! Ik wist van op die tijd gooi ik dat en dat erin, twee patatjes, een pindasaus, een mayonaise – vaste bestelling, zeker dertig jaar. Belt op een gegeven moment die vrouw op: 'Bert, we komen niet, want mijn man ligt in het ziekenhuis'.

Lastige klanten, nee, die heb ik nooit gehad. Als je er maar direct op inspeelt, heb je geen problemen. Op de Zuidsingel zat een school voor moeilijk lerende kinderen, ettertjes zaten daarbij. Elk jaar kwam er een nieuwe lichting, die liet ik twee dagen hun gang gaan en dan kwam ik van achter de toonbank om de leider een paar schoppen te geven. Komt-ie een dag later. 'Mag ik binnen?' Ik zeg 'je mag naar binnen als je je maar aan de regels houdt.' Die school is ook al weer jaren weg.

In de loop der jaren kwamen er steeds meer ketens en bleven er steeds minder zelfstandigen over. Ik ben nooit benaderd, maar wel

door frietfabrikanten. Die zeiden dan 'je verkoopt zoveel, met onze friet kun je veel meer verdienen'. Maar ja, juist omdat ik alles zelf maakte, verkocht ik zoveel. Idem voor de salades. Veel collega's scheppen dat uit een emmer. Dat is niet degenererend bedoeld, er is niks mis mee, maar het is eenheidssmaak. Niet dat ik alles zelf maakte hoor, dat was zeker de laatste jaren niet meer te doen. In de gouden jaren vijftig en zestig ging er 1400 kilo aardappelen per week doorheen en tegenwoordig nog maar de helft. Maar daar heb je andere producten voor teruggekregen. De friet, de bami, de nasi, satè, salade en één soort

kroketten maakte ik zelf. De rest kwam van de fabriek.

Veel zelf maken, betekende lange dagen werken. Ik begon om tien uur 's ochtends met voorbereiden en om twaalf uur 's avonds gingen we dicht. Daar wen je aan. Wel heb ik nooit boven de zaak willen wonen. Dat is te dichtbij, dan blijf je werken. Nog even dit, nog even dat. Niet dat ik er ooit over heb gedacht iets anders te gaan doen. De sfeer, daar ben je ingegroeid, lekker werken in de keuken, praten met je vaste klanten.

Ik heb nooit een hekel gehad aan de baklucht in de winkel, integendeel. Ik heb veel gesnoept van mijn eigen spullen. Patat natuurlijk, maar maak je slaatjes, dan een kontje van het ei, een kontje van de augurk, dat ging de hele dag door. Als je ouder wordt, moet je minderen want anders hadden ze de toonbank een halve meter moeten verplaatsen. Overigens hebben wel eens een kleine verbouwing gedaan, maar we wilden het eenvoudig houden. Daar voelden wij en de klanten ons het beste bij.

Van ketens als de MacDonalds en de Burger King heb ik geen last gehad, tenminste niet bewust. 'Zeven vette jaren, zeven magere jaren', dat gold al in de tijd van mijn zwager. Vooral de laatste jaren ging het goed. We gingen van vijf naar vier dagen in de week open en het laatste jaar draaiden we toch een hogere omzet.

De ijverige ambtenaar

Kort voor de opening van De Drie Vissers stapte een gemeenteambtenaar van de afdeling bijzondere wetten binnen. "Die man wilde weten waar de patatvergunning was", zegt Planjer. "Als we die niet hadden zou hij de boel sluiten. Nou, mijn zwager naar het ministerie van Economische Zaken in Den Haag, daar hebben ze alle wet-boeken bekeken, maar ze konden niets vinden. Een gewone vestigingsvergunning was genoeg, maar daar nam die gemeenteambtenaar dus geen genoegen mee. Toen hebben ze op het ministerie bij wijze van aardigheidje een speciale patatvergunning gemaakt. Dat is waarschijnlijk de enige in Nederland, maar die ambtenaar was er tevreden mee. Die 'vergunning' heeft al die jaren in de zaak gehangen."

Niet dat dat het moeilijker maakte om te stoppen. We hebben er naar toegewerkt. Mijn vrouw is zestig, ik ben vijfenzeventig – het houdt een keer op. En sindsdien verveel ik me geen dag. Op de laatste dag was ik natuurlijk wel emotioneel, je sluit een lang hoofdstuk van je leven af.”

Dan is het even stil en komt mevrouw Planjer met een vers kopje koffie. Tijdens het gesprek zat zij op de bank in de woning van de familie Planjer aan de Medusastraat. Een enkele keer zei ze iets als “Nee, Bert, dat was eerder”, of “dat was later”. Ook zij was jarenlang het gezicht van de zaak, ‘maar daar moesten we maar niet teveel drukte over maken’. Een getrouwde vrouw met kinderen en

De oudste?

Volgens Planjer is de patatzaak een vanuit België overgewaaid verschijnsel en opende de eerste in Nederland zijn deuren in 1936 in Roosendaal. De Drie Vissers was de oudste in Leiden, maar zit er niet een nog oudere aan de Korevaarstraat? Planjer: “Dat is het Centrum en die is ouder, die schijnt in 1942 te zijn begonnen, maar in de eerste jaren was dat een koffiezaak. Ik kan dus met zekerheid stellen dat De Drie Vissers de oudste patatzaak in Leiden was.”

een man met een eigen zaak, dat was toch niet altijd even makkelijk? “Het was wel zwaar, vooral met je huishouden erbij”, zegt Riet Planjer. “Maar het was vooral leuk. Je hebt natuurlijk wel eens strubbelingen, maar na zoveel jaren ben je helemaal op elkaar ingespeeld. Alleen

het eten vond ik moeilijk. Jarenlang heb ik geen normale maaltijden gehad, alleen een ontbijt. Op een gegeven moment lustte ik de spullen uit de zaak niet meer en nam ik mijn brood mee van huis.

Op de afscheidsdag hebben we nog gebakken voor de vaste klanten. We hebben een album vol reacties, dat is een mooie herinnering. Een afscheidscadeau wilden we niet, dat hebben we aan het kinderfonds van het LUMC gegeven – 4000 gulden. Voor die receptie hebben we het in een advertentie in de krant zo gezegd: ‘Wij danken u in ieder geval voor uw goede klandizie, maar veel belangrijker nog die heerlijke korte gesprekjes met meestal een lach en soms een traan. Riek en Bert Planjer’.

Op de afscheidsdag hebben we patat en kroket gegeten. Jàsses! Toen de klanten weg waren, hebben we voor de kinderen de laatste patat gebakken.”

Eric Jan Weterings met medewerking van Niek Bavelaar

Bert Planjer in de zaak, kort voor de sluiting in november 2001. Foto Niek Bavelaar

ERASMUSPRIJS VOOR ARCHIEF CASIMIR NAAR SCHOORSTENENPRIJS

INDUSTRIEFOTOGRAFEN RIJKSARCHIEF

De Erasmusprijs 2002 gaat naar het Duitse fotografenechtpaar Hilla (67) en Bernd (70) Becher. Zij legden zich vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw vooral toe op industriële fotografie, van onder meer silo's, watertorens en steenkolenmijnen. De Erasmusprijs wordt elk jaar uitgereikt aan een persoon of instelling die een belangrijke bijdrage heeft geleverd op cultureel, sociaal of sociaal-wetenschappelijk terrein in Europa.

Het archief van de beroemde natuurkundige H.B.G. Casimir (1909-2000) is overgebracht naar het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. Casimir was (onder meer) bijzonder hoogleraar (1939-1977) in Leiden. Kort voor zijn dood pleitte hij (ook) in dit blad voor behoud van bijzondere delen van het interieur van het Kamerlingh Onneslaboratorium aan het Steenschuur.

INGESTELD DOOR STIF

De Stichting Fabriksschoorstenen (STIF) heeft een tweejaarlijkse aanmoedigingsprijs ingesteld om industriële schoorstenen te behouden. Bostel en Sint-Oedenrode zijn de eerste gemeenten die deze prijs wonnen. Tussen 1880 en 1960 zijn in Nederland ruim 12.000 schoorstenen gebouwd. Daarvan zijn er nu nog zo'n zeshonderd over.

DE PODIUMDAG, EEN NIEUW LEIDS EVENEMENT

Zoals U weet worden in het kader van de eeuwfeestviering van de Vereniging Oud Leiden rondom de datum van het 100 jarig bestaan een tweetal belangrijke manifestaties georganiseerd. Op vrijdagmiddag 8 november 2002 is er in de Leidse Pieterskerk een bijeenkomst georganiseerd met een meer wetenschappelijk karakter. Naast de diëselezing en de uitreiking van een bijzondere uitgave van het Leids Jaarboekje zal tevens het eerste exemplaar van het eerste deel van de vierdelige serie over de geschiedschrijving van Leiden worden aangeboden aan de Commissaris van de Koningin de heer J. Franssen. Op diezelfde middag zal ook de oratie zijn van de dan nieuw benoemde eerste hoogleraar stadsgeschiedenis. Kortom, een buitengewoon aantrekkelijk programma dat zal worden afgesloten met een eeuwfeestborrel, waarvan wij hopen dat hierbij zoveel mogelijk leden en aanstaande leden van de vereniging aanwezig zullen zijn.

Op de zaterdag daaraanvolgend zal het een drukte van belang zijn in de Hooglandse Kerk. Ook hier worden alle leden van de Vereniging Oud Leiden uitgenodigd naast de gehele bevolking van Leiden en omstreken. Waar gaat het om? Als motto voor de eeuwfeestviering heeft het Bestuur van de vereniging onder meer gekozen voor samenwerken en samen delen. Samenwerken met de andere oudheidkundige verenigingen in de regio, samenwerken met buurtverenigingen en andere instanties die zich bezig houden met de bevordering van historisch besef in de meest ruime zin van het woord. En samen delen van de kennis en de ervaring die een ieder op

zijn of haar terrein heeft. De Vereniging Oud Leiden wil als eeuwfeestinitiatief hiervoor een podium bieden, niet alleen figuurlijk maar ook letterlijk. Dit zal een voor Nederland unieke manifestatie worden waarvan het de bedoeling is dat deze tweejaarlijks zal worden herhaald. Hiertoe is onlangs een nieuwe stichting opgericht, de Stichting Podium voor Lokale Historie. Op dit moment wordt hard gewerkt om de benodigde financiering rond te krijgen. Vanuit de organisaties wordt enthousiast gereageerd. Je zou de feestelijke zaterdag een beetje kunnen vergelijken met de uitdagmanifestatie maar dan op het brede terrein van de historie. Naast de vele

kraampjes van waaruit de verschillende deelnemers hun “waar” aanprijzen zal er een centraal podium zijn met bijzondere attracties. Workshops zullen worden georganiseerd, in een tweetal kleine bioscoopjes zullen films worden vertoond van oude stadsbeelden, video's met interviews met oude Leidenaren over de ‘goede oude tijd’ kunnen worden bekeken. De archeologen zullen laten zien wat zoal is opgegraven, voor de jeugd zal iets worden georganiseerd, kortom het zal een evenement worden wat we niet snel zullen vergeten. Er wordt door de bestuursleden hard gewerkt. Gelukkig hebben zich al enkele vrijwilligers gemeld die mee willen helpen dit ambitieuze plan van de grond te trekken. U zult begrijpen dat wij best nog enige “handjes” kunnen gebruiken, zeker op de dag zelf. Voelt U zich aangesproken dan kunt U zich melden bij de projectcoördinator Rutger Veldhuyzen van Zanten (telefoonnummer 071 5762315).

Intussen gaan wij hard door er een echt eeuwfeest van te maken met de PODIUMDAG als een zeer bijzonder en nieuw evenement in Leiden.

J. Blommers, voorzitter Podiumcie

MODELBOUWMUSEUM VERHUISD NAAR

WASSENAAR

WASSENAAR – Het Modelbouwmuseum is verhuisd van Leiden naar Wassenaar. Vakantiepark Duinrell biedt de Stichting een permanente tentoonstellingsruimte in de Kikkertuin en een plek voor thema-exposities en demonstraties in het Europapaviljoen. Het museum moest vertrekken uit de voormalige Zeevaartschool in Leiden om plaats te maken voor een advocatenkantoor. Voorlopig kan het museum twee jaar terecht in Duinrell.

JAARVERSLAG ERFGOEDHUIS

ZUID-HOLLAND

LEIDEN – Het aan de Leidse Breestraat gevestigde Erfgoedhuis Zuid-Holland heeft zijn jaarverslag over 2001 gepubliceerd. Adres: Breestraat 59 Postbus 11187 2301 ED Leiden, tel. 071-5133739, website www.erfgoedhuis-zh.nl, e-mail secre@erfgoedhuis-zh.nl.

ADVERTENTIE

Stijlvol congresseren en recipiëren in een academische ambiance.

Dat kan in het
ACADEMIEGEBOUW
van de Universiteit Leiden

Al meer dan 400 jaar is het Academiegebouw aan het Rapenburg het hart van de oudste universiteit van Nederland. Het gebouw bevat zalen en zaaltjes, die gebruikt kunnen worden voor congressen en representatieve doelen. Het Groot Auditorium is bij uitstek geschikt voor lezingen, er is een congreszaal met vergaderfaciliteiten en er zijn diverse grote en kleine zalen beschikbaar als vergaderruimte en cursuslokaal. Tevens is er een sfeervolle receptieruimte. Allerlei soorten van audiovisuele ondersteuning zijn mogelijk. Voor catering kan eveneens worden gezorgd, van receptie tot koud buffet of zelfs diner.

Voor reserveringen en bezichtigingen vooraf:
Manager Academiegebouw, tel. 071-5277203/ 5273110.
Schriftelijke aanvragen/informatie:
Bedrijfsbureau, Postbus 9500, 2300 RA Leiden.

GESCHIEDENIS LEIDSE MEUBELMAKERS BESCHREVEN

'Kunstbroeders of Meubelslaven. Uit de geschiedenis van de vakbeweging in de meubel- en houtsector' is de titel van een kloek boekwerk dat recent verscheen. Auteur Harry Peer besteedt daarin een hoofdstuk aan de Leidse meubelmakersvereniging 'Welvaart zij ons doel', dat in een eerste, beknopte versie in Stielz van december 2000 werd gepubliceerd. Schokkende nieuwe feiten heeft de schrijver sindsdien overigens niet meer boven water gekregen, maar wel constateerde hij opmerkelijke verschillen tussen de positie van meubelmakers in Leiden en elders in Nederland.

'Welvaart' werd opgericht in 1870 en verdween waarschijnlijk in de jaren twintig van de volgende eeuw. "In 1920 bestond de bond nog", zegt Peer. "Dat blijkt uit een verslag van een 'feest-vergadering' in dat jaar, dat in het Leidse gemeentearchief wordt bewaard. Over de periode daarna heb ik geen gegevens kunnen vinden."

De voornaamste bron vond de auteur in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam, waar een – goed leesbare – brochure over het 25-jarig bestaan bewaard is gebleven. Verder haalde hij ook gegevens uit 'De vakbeweging in Nederland 1866-1878' van D. Hudig jr. uit 1904. Dit was het eerste proefschrift dat aan de geschiedenis van de vakbeweging is gewijd.

"Het blijft giswerk, maar ik vermoed dat Hudig die brochure als bron heeft gebruikt en daarnaast ook heeft gesproken met mensen uit de vakbeweging in die jaren", zegt Peer. "Formuleringen uit bronnen – waaronder dat Leidse gedenk-schrift uit 1895 – die ik onder ogen heb gehad, heeft Hudig herkenbaar overgenomen. Andere informatie die hij geeft, is minder duidelijk te traceren, maar ik vermoed dat die van orale bronnen komt. Veel mensen uit de door hem beschreven periode waren bij verschijning van zijn boek immers nog in leven."

Peer beschrijft de Leidse meubelmakers als "echte burgers, kunstbroeders met een enorme liefde voor hun vak". "Zij stonden dicht bij de burgers die hun klanten waren en met wie zij zich identificeerden. Leidse proletariërs konden hun producten niet kopen, want die waren te arm. Dat was een onderklasse waar ze geen contact mee hadden en met wie ze zich liever niet identificeerden. Ze

trokken zich op aan de rijkere burgers."

Peer vergelijkt de Leidse meubelmakers met andere branchegenoten in bijvoorbeeld Amsterdam. "Dat waren echte arbeiders, die voor een bredere markt werkten en in een veel hiërarchischer verhouding stonden tot hun patroons dan de veelal kleine zelfstandigen in Leiden. Als ik de Leidse brochure vergelijk met publicaties van andere bonden, zie je opvallende verschillen. De inhoud van die laatste categorie is veel breder, ze staan vol met beschouwingen over de maatschappij, over contacten met buitenlandse branchegenoten etc. In vergelijking daarmee beperken de Leidenaren zich tot een heel enge vorm van belangenbehartiging."

De behoudzucht van de Leidse meubelmakers gaat zelfs zo ver, dat voor-

aanstaande stadgenoten hen 'links' passeren. Uit het onderzoek van de parlementaire enquêtecommissie uit 1890 komt een troosteloos beeld naar voren over de toestanden in de Leidse industrie. Het links-liberale kamerlid A. Kerdijk, de voorzitter van de commissie, schreef daar in het Sociaal Weekblad een aantal artikelen over.

'De burgerij schrikt van de bevindingen en vooraanstaande burgers uit de stad gaan zich inzetten voor hun misdeelde plaatsgenoten', schrijft Peer in zijn boek. 'Zo roept S.R. Steinmetz tijdens de 1-Meiviering in 1893 de Leidse arbeiders op "Zelf krachtig op te treden en de heren niet te laten zorgen". Hij doet het voorstel vakverenigingen op te richten naar het voorbeeld van de praktische Engelsen.' "Voor 'Welvaart' veranderde echter niet veel", constateert Peer. "De vereniging is ook in de volgende jaren niet als een 'echte' vakbond te typeren, want patroons maakten nog steeds deel uit van het ledenbestand en de Vereniging voerde geen loonstrijd."

Wanneer 'Welvaart' in de nevelen van de geschiedenis verdween is (nog) niet duidelijk. Peer: "Tussen 1910 en 1920 begint de moderne NVV de organisatie leeg te zuigen. Ik vrees dat 'Welvaart' daarna langzaam is weggekwijnd. Mogelijk is het kapitaal ondergebracht in een stichting, die nog steeds bestaat. Van die ontwikkeling ben ik in mijn onderzoek voorbeelden tegengekomen. Lijkt me een leuke klus voor een historicus om daar eens onderzoek naar te doen."

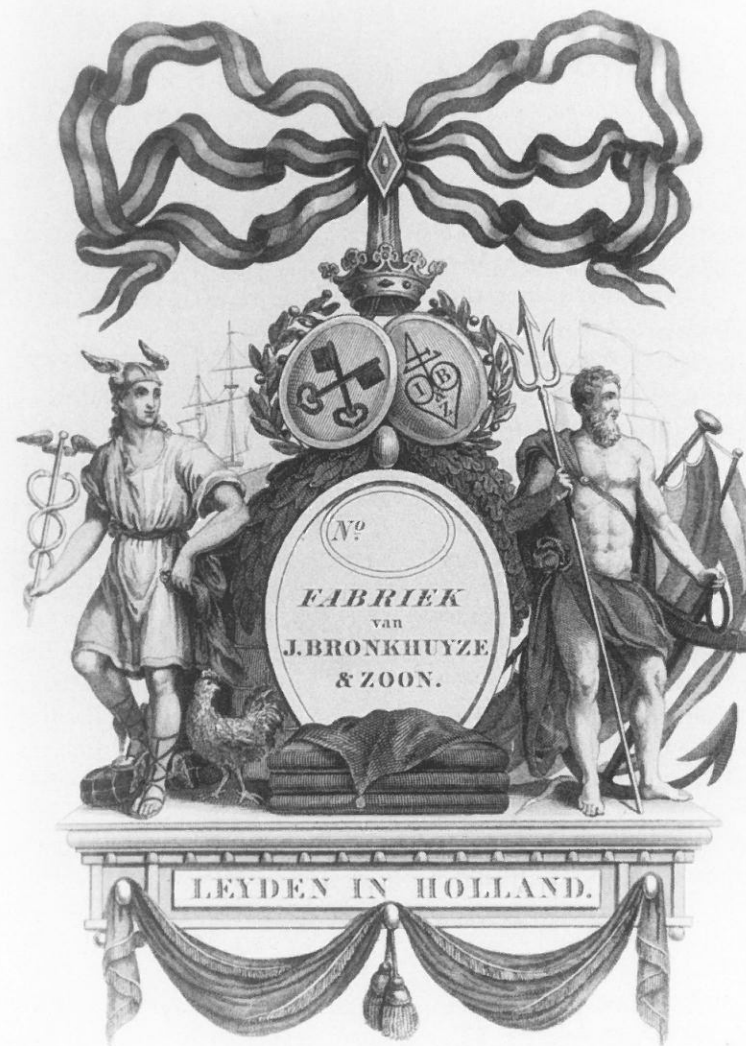
Eric Jan Weterings

Harry Peer, Kunstbroeders of meubelslaven. Uit de geschiedenis van de vakbeweging in de meubel- en houtsector. Amsterdam 2002. (Uitgave FNV Bouw en Vakbonds-historische Vereniging).

Het boek is voor EU 7,50 (plus verzendkosten) te bestellen bij de Vakbondshistorische Vereniging, Henri Polaklaan 9 1018 CP Amsterdam Tel. 020-6241166 Fax 020-6237331.

Donateurs van Stiel kunnen gratis een overdruk van het hoofdstuk over de Leidse meubelmakers aanvragen bij het secretariaat, Hogewoerd 125 2311 HK Leiden.

STIELZ GRAVURES

J. Bronkhuyze & zoon

Een kunstig in de wind geplooid wimpel bekroont het feestelijke etiket van J. Bronkhuyze & zoon, een negentiende-eeuws fabriekje aan de Hooigracht in Leiden. Vlaggendoeck was één van de producten en daar verwijst de wimpel naar. Naast de baardige Neptunus aan de rechterzijde van de gravure is nog meer vlaggendoeck te zien. Voor het overige toont dit etiket, niet gesigneerd, maar kennelijk van Willem Cornelis Uding (1797-1847), de traditionele emblemen van handel en nijverheid. De dwarsgetuigde scheepsmasten op de achtergrond staan voor de overzeese handel en daar moest Bronkhuyze het van hebben. De fabrikant legde zich namelijk toe op voor China bestemde greinen (wol plus kameel- of geitenhaar) en daarmee altijd in één adem genoemde polemieten.

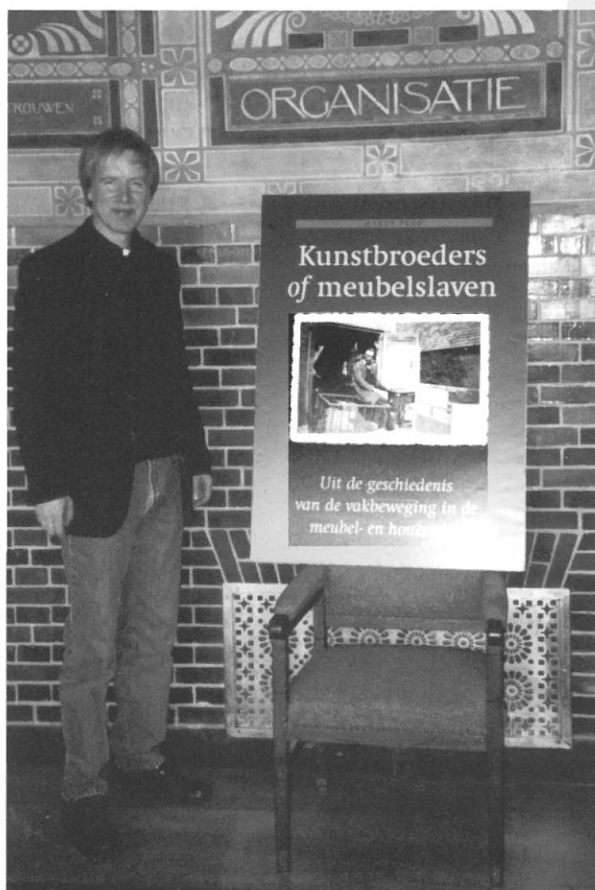
Toen de handel tussen 1852 en 1857 kwijnde, telde het bedrijf slechts twee wevers, die maximaal vier gulden per week verdienden. Bij de opbloei tussen 1858 en 1861 waren er wel vijf wevers, die zes gulden verdienden. De grote bedrijven in deze branche als Leembruggen en Le Poole leden minder onder deze schommelingen. Dat kwam door spreiding in afnemers en producten en was ook het gevolg van vervanging van menselijke arbeid door stoommachines.

Als de Kamer van Koophandel meldt 'het debiet van de afzet naar China (heeft) door den hoogen stand der grondstoffen en de onzekere toestand van de handel met China en Japan in 1862 zeer te lijden' verdwijnt Bronkhuyze en Zoon uit in de verslagen van de Kamer en uit het Leidse adresboekje. De opbloei van de Chinese handel na 1865 kwam te laat voor de kleine weverij.

Met Bronkhuyze is ook een einde gekomen aan de kleine reeks van 'Leidse Gravures' in Stielz. Het Gemeentearchief Leiden bewaart nog meer van deze intrigerende etiketten, maar die leveren, uit een oogpunt van (petit) histoire de l'art en lokale economische geschiedenis, niet meer stof op. Een opmerking tot slot. De etiketten waren de opvolgers van het sinds de middeleeuwen publiekrechtelijk gegarandeerde Leidse kwaliteitslood en voorlopers van de later zo populair geworden historiserende reclame. Denk bijvoorbeeld aan de beeldmerken van Harteveld, Bols en Douwe Egberts. De volslagen onbekende Leidse tekenmeester Cornelis Uding, die zoveel van die, in de negentiende eeuw al ouderwets ogende plaatjes ontwierp, was zijn tijd vooruit.

Henk Budel

GAL PV 34770

de Muze over Bedrijf & Techniek

DE MIJNBOW: KOOLSTOF ALS BRON VAN INSPIRATIE

De Nederlandse mijnen zijn gesloten. Het harde bestaan van de mijnwerkers is verleden tijd. Kinderarbeid, zieke longen, verpeste levens... ongetwijfeld hebben regionale, Limburgse dichters er over geschreven. De Nederlandse literatuur in het algemeen had er minder aandacht voor. Althans, ik ken slechts één gedicht over de mijnbouw: 'De mijnwerkers', van de Haagse volksdichter Willem Josephus van Zeggelen (1811-1879). Hoe typeerde hij deze arbeiders? Wat probeerde hij zijn lezers aan indrukken van het leven in de mijnen door te geven?

Van Zeggelen is het zoveelste voorbeeld van een negentiende-eeuwse dichter die in zijn tijd razend populair was, maar die later door Busken Huet te licht werd bevonden. Wie kent nu nog één gedicht van hem? Zijn roem dateerde van 1838, toen hij zijn humoristische rijmdicht Pieter Spa's reize naar Londen publiceerde, dat talloze herdrukken beleefde. In dit gedicht beschrijft hij in een prettig soort spreektaal - een verademing in die tijd - de ongelukkige reis van Pieter Spa, die naar Londen afreisde om de kroning van koningin Victoria bij te wonen.

Van Zeggelen moest zijn poëzie in de nachtelijke uren schrijven: zijn werk bij de Haagse drukkerij van de gebroeders Giunta d'Albani (!) gaf hem weinig ruimte voor zijn dichterlijke liefhebberijen. Hij zou meer dan vijftig jaar bij de drukkerij blijven: hij begon als leerjongen en bracht het tot medefirmant. Toch vond hij de tijd om nog meer poëzie in humoristische trant te laten verschijnen, zoals De valkenvangst op de Noorweegse kust

(uit 1841) en Koen Verklart en zijn gezelschap (1855). Bovendien was hij medeoprichter van het letterkundige genootschap Oefening kweekt Kennis ('Oefening kweekt kennissen', zeiden sommigen boosaardig) en schreef hij talloze bijdragen voor literaire almanakken. Het publiek kende hem ook als iemand die zijn eigen gedichten veelvuldig voordroeg en daarmee veel succes oogstte. Van Zeggelen was een bescheiden en innemend mens. Hijzelf vond zijn ernstige gedichten van meer belang dan zijn humoristische werk.

Aan erkenning ontbrak het Van Zeggelen dus niet. Toen hij stierf, brachten meer dan 2500 Nederlanders geld bijeen voor een kloeki grafsteen op Eik-en-Duinen, met het opschrift:

*Voor het volk dichtte hij
De nijverheid hielp hij bevorderen
Vijanden had hij niet
Zijn vrienden herdachten hem.*

Tot de serieuze poëzie van Van Zeggelen behoort zonder twijfel het gedicht 'De mijnwerkers', bedoeld als cantate. Hij schreef het in 1877, twee jaar voor zijn dood, en het verscheen in zijn laatste bundel, Eenige verstrooide gedichten (1879).

De vijf kopjes in het gedicht vertellen de grote lijn van het verhaal: 'Boven den grond', 'In de mijn', 'De ontploffing', 'Op het grasveld' en 'Dankbede'.

Van Zeggelen beschrijft de werkverdeling in de mijnbouw: 'vrouwen, meisjes en knapen' doen bovengronds hun werk, de mannen dalen af in de mijn, terwijl de meester-mijnwerker de leiding heeft. De beschrijving van het werk in de mijn

De Mijnwerkers.

(Voor een Cantate.)

boven den grond

Nog dekt de morgennevel
Het grijs bedauwde veld,
Schoon 't purper in het Oosten
Een held'ren dag voorspelt.
Daar glanst de toorts des hemels,
De zwaluw klieft de lucht,
En menig deur en venster
Gaaf open in 't gehucht.
Daar komt allengs meer leven:
De mannen treden uit
Met spâ, houweel en hamer;
De mijnklok wordt geluid.
Daar gaan zij, kloek en moedig,
maar ernstig, stil en stroef,
En vrouwen, meisjes, knapen,
Gaaf meê naar gindsche groef.
Voor hen ook toeft de dagtaak
Op 't bovenvlak der mijn,
Als duizend voeten lager
De vaders werkzaam zijn.
't Flanel wordt aangeschoten,
Men wisselt kus en groet;
De werkers dalen neder,
Den afgrond te gemoet.

in de mijn

Daar onder de schacht op het donkere
vlak,
Daar voegen de dalende mannen zich
saam,
Daar roept hen de meester bij nummer
en naam
En wijst hij den werker zijn vak;
Ze ontsteken de lampen en scherpen 't
houweel,
Ze vormen de ploegen en kennen hun
deel;
Ze zwijgen en luistren naar 't woord van
't gezag;
Want, ondergeschikt aan de wet,

Weet ieder wat orde en wat leiding
vermag;
Daar gaan ze de mijn in na 't korte
gebed.

Hoor den toon der hamerslagen,
Voortgedragen,
Langs de wanden der spelonk;
Zie het lamplicht hier en verre,
Baak of sterre,
Dat den nijvren werker 't uitzicht
op zijn glibbrig voetpad schonk,
Onverpoosd en onverdroten,
Wordt de steenkool afgestooten,
Wagenvrachten snellen aan
Op de gladde ijzerbaan.
Wijd en zijd,
Overal de noeste vlijt,
Tot de rustpoos allen zaamroept
voor het onderaardsch ontbijt.

de ontploffing

Wee, een doffe donderknaal,
Doet zich in de ruimte hooren
Stikstof wordt geperst naar voren,
Jammerkreeten overal.
't Is de ontploffing, 't licht dooft uit;
Naar het mijnvlak! klinkt het luid;
Wat kan vluchten ijlt er henen,
Rauwe kreeten, zuchten, stenen!
Schrik heeft menig voet verlamd,
Schoon de werker, tastend, struiklend
om 't behoud van 't leven kempt.

't Noodsein wordt gegeven:
Kloeki mannen dalen neêr,
Oud en jonk en knecht en heer,
Wagen lijf en leven.

Daar klinkt met kracht en klem,
Des meesters forsch stem:
Komt, redders, tast in 't rond,
Brengt allen herwaarts die ge vondt
Naar hier op vasten grond.
Ontsteekt weer licht,
Helpt, wakkre redders, doet uw plicht:

Trotseert gevaar en dood
En steunt uw makkers in den nood.

De windas ratelt lang en luid,
En trekt de bak naar boven,
Om slag op slag een nieuwen buit;
Aan 't gapend graf te ontrooven.

O God lof, 't gezag houdt stand,
Hoor, de meester geeft bevelen;
Hij bestuurt met vaste hand
't Reddingswerk in al zijn deelen,
En hij zal de laatste zijn,
Zelfs bij eigen wee en pijn,
Om te ontsnappen aan 't gevaar.
Als een rotsman staat hij daar,
Zonder morren, zonder schromen,
Tot geen stem meer wordt vernomen,
Tot geen zucht meer hoorbaar is
In de diepe duisternis.

op het grasveld

Frissche lucht stroomt in de longen,
Van de werkers dof en moe;
Met een traan het oog ontsprongen
Reikt de liefde laafnis toe.
Vrouwen, moeders, dochters, zonen
Knielen bij hun dierbren neer,
En ze zien hun zorgen loonen.
Kracht en kennis keeren weer,
't Grasveld houdt hen al te zamen,
Weelde en armoê snelt er heen.
Opgeroepen bij de namen,
Mist men er God lof niet een.

dankbede

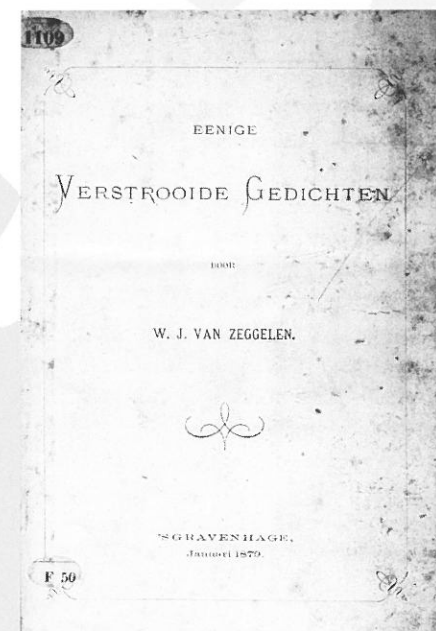
Dank zij U, God, voor uw redding en
zegen,
Die ook uw trouw toont in diepten en
nacht;
't Zonlicht lacht al de geredden weer
tegen,
U zij erkentnis en hulde gebracht.
Sta hen ook bij als hun wonden genezen,
Schenk hun weer kracht voor de taak die
hen wacht,
Wil hun een licht in de duisternis wezen,
U zij het loflied der liefde gebracht.

laat de gezagsgetrouwe discipline zien, die onontbeerlijk is voor effectief werken in groepsverband en die noodzakelijk is voor arbeid waarbij levensgevaar aan de orde van de dag is. Zeker diep onder de grond zijn vertrouwen en geloof in God vanzelfsprekende zaken: 'Ze zwijgen en luisteren naar 't woord van 't gezag, / Want, ondergeschikt aan de wet, / Weet ieder wat orde en wat leiding vermag; / Daar gaan ze de mijn in na 't korte gebed.'

Het gedicht schetst de discipline van de mijnwerkers, maar ook de saamhorigheid van de kleine (dorps)gemeenschap, waarbij iedereen - van hoog tot laag - te hulp schiet als er ongelukken dreigen te gebeuren: 'Oud en jonk en knecht en heer, / Wagen lijf en leven.' In dit geval komen de arbeiders er zonder kleerscheuren af: na de ontploffing regisseert de 'meester' efficiënt het verlaten van de mijn en weet een ieder veilig boven te komen, weg van het instortingsgevaar en het zuurstofgebrek. De lezer moet wel instemmen met de dankbede.

Sfeer

Tot 1860 gebruikten de Nederlanders turf als voornaamste brandstof. De mijnbouw was in Nederland aanvankelijk weinig omvangrijk en bleef lang beperkt tot een paar mijnen in Zuid-Limburg, bij het riviertje de Worm, ten zuiden van Kerkrade. Later kwamen daar gebieden rond Heerlen en Geleen bij. Van Zeggelen's gedicht gaat niet per se over nieuwe ontwikkelingen in de mijnbouw. De mijn is niet heel ouderwets, want de mijnkarretjes gaan al wel over rails: 'Wagenvrachten snellen aan / Op de

W. J. van Zeggelen

gladde ijzerbaan.' Deze wagentjes hadden sinds 1820 de sleden met rieten manden vervangen, die gevuld ongeveer 90 tot 100 kilo wogen en die in de mijngangen vaak getrokken werden door kinderen jonger dan 10 jaar.

Welke mijnlampen er precies gebruikt worden, laat de dichter niet weten. Het zouden heel goed open olielampen kunnen zijn, want er staat: 't licht dooft uit'. De oude typen mijnlampen brachten met hun open vuur het gas tot ontploffing, met alle risico's van dien. De nieuwerwetse Davy-lampen, in 1816 uitgevonden door Sir Humphry Davy, doofden daarentegen niet als de gangen zich met mijngas vulden: het waren veiligheidslampen die de arbeiders via

een grotere vlam juist attendeerden op de aanwezigheid van mijngas. De open olielampen bleven na 1816 nog lang in gebruik. De oorzaak van de ontploffing in de mijn noemt de dichter niet. Hoe dan ook: de werkelijkheid die in het gedicht beschreven wordt, kan heel goed die van Zuid-Limburg in 1877 zijn, toen in het 'Reglement betreffende de ontginning van de steenkolenmijnen' het gebruik van open lampen nog niet verboden werd. De waarde van dit gedicht ligt in het feit dat Van Zeggelen poogt de sfeer van de werkomgeving van de mijnwerkers op te roepen, uiteraard zoals hij die zag. Dat dit gedicht de overwegend conservatieve gezindheid van de mijnwerkers zou typeren, die de vernieuwing van de

mijnbouw tot een moderne onderneming vaak in de weg stond, is te veel gezegd. Evenmin maakt Van Zeggelen de macht van de regionale elite zichtbaar, die de toezichhouders leverde en die er ook meestal niet per se op uit waren om hun bezit te moderniseren en veiliger te maken. Geromantiseerd of niet: het gedicht probeert vooral iets van de mentaliteit van de mijnwerkers te laten zien. Het maakt aannemelijk dat de kerk en de bazen destijds machtige factoren waren in het leven van de eenvoudige mijnwerker.

Korrie Korevaart

GEZOCHT: 'ADOLFSFILMS'

VAN ZUID-HOLLANDSE PLAATSEN

J. Adolfs, een Enschedese zakenman, begon aan het einde van de jaren veertig van de vorige eeuw filmopnamen te maken van (muziek)verenigingen in dorpen en kleinere steden in Nederland. Dit initiatief bleek een groot succes. Veel verenigingen nodigden Adolfs uit om de film van hun organisatie te verkocht Adolfs zijn films. De vertoningen en de verkoop waren voor hem een lucratieve bijverdienste. Tot 1970 heeft Adolfs duizenden films gemaakt in plaatsen met tussen de 700 en 10.000 inwoners. Deze opnamen bieden een uniek beeld van het nog niet verstedelijkte Nederland.

Als gevolg van de verkopen en doordat Adolfs zelf geen negatieven bewaarde, is de collectie van zijn opnamen verspreid over geheel Nederland en wellicht ook daarbuiten. In een aantal provincies is heel wat Adolfsmateriaal inmiddels weer gelokaliseerd, maar in Zuid-Holland is dit helaas (nog) niet het geval. Noraa (Nationaal Overleg Regionale Audiovisuele Archivering) probeert thans te achterhalen of en waar zich Adolfsfilms in deze provincie bevinden. Hoewel het inzicht in de waarde van het audiovisueel erfgoed de afgelopen jaren sterk is toegenomen, zijn het behoud en de toegankelijkheid van het materiaal op de langere termijn nog verre van optimaal. Daarom stelt Noraa regionale conserveringsplannen op. Het uitgangspunt voor die plannen is het rapport 'Horen, zien en zwijgen', een inventarisatie van de nationale collecties dat in 1999 door het Nederlands

Audiovisueel Archief werd vervaardigd. Die inventarisatie wordt zodanig bewerkt dat voor elke regio globaal kan worden berekend wat de conserveringskosten zijn. Dit project wordt medio 2002 afgerond. Een tweede overkoepelend Noraa-project is een zogenoemde pilotstudy over Adolfsfilms. Aan de hand van ervaringen die worden opgedaan bij de conservering van circa veertig Adolfsfilms worden standaarden opgesteld voor conservering. Momenteel wordt gewerkt aan de inventarisatie van Adolfsmateriaal. In dit proefproject is het streven vanuit elke provincie ongeveer vier films te bewerken.

Het is dus belangrijk om ook in Zuid-Holland Adolfsfilms te vinden. De kans is groot dat historische verenigingen of particulieren films bezitten. Het gaat om zwart-witopnamen uit de periode 1950-1970, waarbij het onderwerp altijd

een plaatselijke (muziek)vereniging is. Vaak is ook het bestelbusje van de firma Adolfs even in beeld. Het project wordt dit najaar afgerond met een publiekspresentatie van de geconserveerde films.

Iedereen die denkt een Adolfsfilm te bezitten, of weet waar deze films zich bevinden, wordt verzocht dit aan Noraa te melden. Voor vragen of meldingen over deze films kunt u contact opnemen met ondergetekende.

Paula van der Houwen, consulent archieven. Erfgoedhuis Zuid-Holland.
Tel. 071-5133739, e-mail: vanderhouwen@erfgoedhuis-zh.nl.

Bron: Hollands Historisch Magazine – 7^e jaargang – nummer 2.

CRYPTISCH WATER

'Water in de wijk' is de titel van een recent verschenen boek over verleden, heden en toekomst van water in de Leidse Pieters- & Academiewijk en Levendaal-West. Deze fraai gebonden uitgave van de Stichting Kunst in de Wijk bevat bijdragen van een groot aantal bekende en minder bekende auteurs die de geschiedenis van een deel van Leiden vanuit een origineel 'nat'gezichtspunt bekijken. Een van die auteurs is Leen Barendregt, oud-directeur gemeentewerken van Leiden en bestuurslid van Stiel. Hierna volgt zijn bijdrage aan het boek

Het is een donkere nacht in 1958. Het stormt en de regen valt met bakken uit de hemel. Thomas Osendrop, een winkelier die zijn zaak drijft in een pand op de hoek van de Diefsteeg en de Langebrug en zoals toen nog gebruikelijk boven zijn zaak woont, schrikt in die nacht wakker. Hij ontwaakt midden in een nare droom: de kelder onder zijn winkel staat vol water, terwijl hij op de vloer ervan juist gisteren nieuwe voorraden voor zijn bedrijf heeft opgeslagen.

Zijn droom is niet helemaal ongefundeerd. Thomas heeft met verbazing, nadat het gewelf wegens verregaande bouwvalligheid was gesloopt, het dempen van het water onder de Langebrug gezien en daarna hoe er in het midden van de gedempte Langebrug een in zijn ogen onmogelijk klein riool werd gelegd. Het gewelf slopen, vooruit, daar kon hij zich nog wel in vinden omdat de veiligheid van het verkeer daar mee gemoeid was, maar hoe kon nu dat kleine buisje de functie van de gracht, die het water onder het gewelf de facto was, overnemen? Hij had er de opzichter op het werk maar eens naar gevraagd. Daar was Thomas niet veel wijzer geworden; de opzichter zei dat in heel de stad dat zo was en hij er voor zou zorgen dat voor de uitmonding

van Osendrop's huisriool op het nieuwe gemeentelijke riool een terugslagklep zou komen. Die klep zou voorkomen dat het water uit het gemeenteriool zijn woning zou kunnen binnenkomen.

Zo was het ook gegaan en alles was nu gereed, de Langebrug zag er weer piekfijn uit en de kans dat je door de straat zou zakken was teruggebracht tot nul.

Osendrop besluit toch maar eens te gaan kijken in zijn kelder. Hij loopt de trap af en moet om licht te maken in zijn opslagruimte even in het donker naar de lichtknop. Hij doet de laatste treden van de trap en stapt pardoos in het water. Dus toch. Door de zure appel heen bijtend plast hij door het water naar de lichtknop. Hij draait en het peertje verlicht een ruimte waar op de vloer zo'n 60 cm water staat, rioolwater wel te verstaan. Het lijkt niet alleen uit zijn schrobputje te komen, maar ook door de vloer, een soort Leidse bedriegertjes. Osendrop redt wat nog te redden valt en gaat verkleumd maar weer naar bed; morgen zal hij wel verder zien en de gemeente bellen.

In bed piekert Thomas nog wat na, want met zijn steenkoude voeten kan hij de slaap niet vatten. Het ontgaat hem eenvoudig met welk water hij nu in zijn kelder zit, want uit het gemeenteriool kan het niet komen: daar staat de terugslagklep borg voor. In zijn wijk is hij bekend met grachtwater, vaawater, boezemwater en nog wel wat soorten water, maar dit? Toch is het eenvoudig als je

het weet: Osendrop heeft kennism gemaakt met cryptisch water, ook een soort water in zijn wijk. Het is water dat verborgen is, daardoor normaliter onzichtbaar, en als je het ziet meestal met onheil gepaard gaat. De gebruikelijke vormen zijn rioolwater en grondwater: zij komen in het geniep je huis binnen als je je zaakjes niet goed voor elkaar hebt.

Wat is de moraal van dit verhaal dat grotendeels op waarheid is gebaseerd. Voor de burger: wees ervan bewust dat er cryptisch water is en houdt alle kieren

Het wegbreken van het oude rioolgewelf onder de Langebrug bij het Steenschuur.

Foto A. van Vliet 1956. GAL PV 9209.25b

en gaten dicht en de riolering open, zodat er geen water van buiten in kan en alle water van binnen er uit. Voor de gemeente: wijs eigenaren van gebouwen bij wijziging van de afvoer van water op de noodzaak maatregelen te treffen (dat gebeurde overigens in mijn tijd in ieder geval).

Mocht u willen weten hoe het met Thomas Osendrop afliep toen hij bij de gemeente verhaal ging halen, leest u dan, in de bibliotheek van het Stadhuis of in het Gemeentearchief (beide in de Pieterswijk) de notulen van de vergadering van de gemeenteraad van 12 mei 1958, p. 165 e.v.. Een verhaal van leuke huisriolen, kelderwanden en vloeren en hoe de gemeente zich onder schadeclaims uitwurmt.

Mr. Ir. L. Barendregt

Uit: *Water in de wijk*, (Leiden 2002), een uitgave van de Stichting 'Kunst in de wijk', Langebrug 10, 2311 TL Leiden.

STIELZMONUMENT

De tijd dat rokende schoorstenen en stampende machines het beeld van Leiden als industriestad bepaalden, ligt nog niet zover achter ons. Veel oude fabrieken en bedrijfspanden zijn in hoog tempo gesloopt. De overgebleven monumenten van bedrijf en techniek worden in de rubriek MONUMENT in de schijnwerpers gezet. In deze elfde aflevering besteedt Wibo Burgers aandacht aan de vroegere gasindustrie in Nederland.

TERUGBLIK OP HET STADSGAS

Aan het eind van de jaren zestig van de twintigste eeuw was het gedaan met de vroegere gasindustrie. De laatste gasfabriek werd in 1969 gesloten. Dat was het gevolg van de ontdekking van het Groninger aardgas. Nu, na een dikke dertig jaar, zijn de overblijfselen van de industrie van 'lichtgas' of 'stadsgas' - om maar twee gangbare benamingen te gebruiken - gering in aantal. De techniek, waardoor het mogelijk werd gas te produceren door het verbranden van steenkool, werd voor het eerst op bescheiden schaal toegepast in de achttiende eeuw. Pas in de negentiende eeuw was er sprake van een industriële productie. De eerste gasfabriek in ons land kwam in 1825 tot stand in Amsterdam. Pas na 1900 groeide de behoefte aan gas als energiebron en dan vooral voor verlichtingsdoeleinden.

De eerste gasfabrieken in ons land, tot stand gekomen in Amsterdam en Rotterdam, waren particuliere bedrijven voor oliegas (brandstof plantaardige olie) of steenkoolgas. Tot 1848 verleende de overheid concessies aan particuliere ondernemingen op dit terrein. Zij verstrekten af en toe subsidie maar nam zelf geen deel aan de bouw van de fabrieken of de exploitatie ervan. Het gas werd gekocht door gemeenten voor de straatverlichting en door winkeliers en particulieren voor gasverlichting. Overigens was dat in die beginperiode een dure grap.

van particuliere bedrijven opgericht. Verlichting bleef tot aan het eind van de negentiende eeuw de belangrijkste toepassing van stadsgas. Toen daagde een serieuze concurrent op: het elektrisch licht. De eerste elektrische centrale werd in 1883 in Rotterdam in gebruik genomen. De uitvinding van een bruikbaar gloeilampje, waardoor een glasvlam een veel hoger rendement als lichtbron had dan als gasvlam alleen, vertraagde echter de opmars van het elektrisch licht.

Aan het eind van de negentiende eeuw kwamen watergasinstallaties in gebruik als aanvulling op de bestaande fabrieken. Watergas had een lagere calorische waarde dan steenkoolgas. Daarom werd dit gas gemengd met steenkoolgas of er werden koolwaterstoffen aan toegevoegd. De watergasinstallaties hadden voordelen: ze namen weinig ruimte in en konden snel worden opgestart. Piekbelastingen kon men zo goed opvangen.

Voorhoede

Leiden liep bij de ontwikkeling van de gasindustrie in de voorhoede. In 1844 kwam de stadsarchitect met een plan voor een gemeentelijke gasfabriek aan de Maresingel, die vier jaar later in gebruik kwam. Het was de eerste gemeentelijke gasfabriek van ons land.

Leiden was ook een van de eerste

Gashouder te Dedemsvaart

Foto R van Weerden

gemeenten, die aan naburige gemeenten gas ging leveren. In 1907 begon de levering van gas aan Sassenheim en Voorschoten, daarop volgden Rijnsburg, Oegstgeest, Warmond, Leiderdorp, Hazerswoude en Zoeterwoude. Voor de levering van gas aan in totaal vijftien buitengemeenten werd ongeveer 170 kilometer transportleiding gelegd. Het werken in de gasfabrieken van vroeger was zwaar en ongezond. De stokers maakten veel uren. Alles moest met de hand gebeuren in een bijna ondragelijke hitte in een atmosfeer met gas, kolenstof en teerdampen. De lonen waren laag, ze kwamen niet boven die van een ongeschoolde arbeider uit.

In het begin van de twintigste eeuw bleek dat bij de steenkolenwinning in Limburg de (vette) kolen zeer geschikt waren voor de fabricage van cokes voor het hoogovenbedrijf. Bij de productie hiervan komt steenkoolgas vrij. De Staatsmijnen begonnen in de jaren twintig met besprekingen met de gemeenten over het afnemen van dit cokesovengas. In het begin van de jaren dertig gingen steeds meer gemeenten deelnemen. De gemeentelijke gasbedrijven werden dus distributiebedrijven. In het algemeen hielden zij de watergasinstallaties aan om de pieken in het verbruik op te vangen. Later ging ook het in 1918 opgerichte Hoogovens cokes produceren en daarmee dus ook gas.

In de jaren dertig bleek het zeer gewenst dat het tot een centralisatie van de

Waardevolle kleine gasfabriek in Ede

Foto Wibo Burgers

gasbedrijven in ons land zou komen. In 1936 waren er 165 gasfabrieken, waarvan honderd een productie van minder dan een miljoen kubieke meter per jaar hadden.

Die centralisatie kwam pas van de grond in de jaren vijftig toen het aardgas zich had aangekondigd. Na de invoering van het aardgas zijn geleidelijk aan alle gasfabrieken gesloten. De laatste fabriek sloot in 1969. De gemeentelijke gasbedrijven zijn sindsdien gasdistributiebedrijven, die bevoorraden worden door de Gasunie.

Wat over is

Natuurlijk zijn veel van de fabrieken, waarin het stadsgas werd gemaakt, verdwenen. In een studie over de gasproductie en gasdistributie in ons land van J.H. Waszink, verschenen in de reeks van het voormalige Projectbureau Industrieel Erfgoed (1996), wordt vastgesteld dat er van dit erfgoed betrekkelijk weinig over is. 'Het is zaak op wat nog resteert

Het ketelhuis van de Leidse gasfabriek uit 1904

Foto G. Ditz

zuinig te zijn.' Gelukkig zijn er in alle categorieën (kleine gasfabrieken, grote gasfabrieken, gashouders, distributiebedrijven) nog wel enkele karakteristieke voorbeelden, bij voorbeeld de Westergasfabriek in Amsterdam, de kleine fabrieken in Ede en Bedum en de gashouders in Dedemsvaart en Emmen.

Leiden heeft uiteraard zijn watergasfabriek, die op de gemeentelijke monumentenlijst staat. Alleen de Westergasfabriek in Amsterdam heeft nog een dergelijke watergasinstallatie.

Helaas is in Leiden in de jaren negentig de drieledige gashouder, daterend van 1904, nogal onverhoeds afgebroken. Als herinnering daaraan een aantal opnamen uit het archief van Stiel, begin 1989 gemaakt door G. Ditz.

Wibo Burgers

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale erfgoed en wilt u graag het beroemde *Leids Jaarboekje* gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de **Vereniging Oud Leiden**

De contributie bedraagt f 34,- per jaar; jongeren tot 25 jaar betalen slechts f 25,-. Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de **Vereniging Oud Leiden**

postbus 917
2300 AX Leiden

ERFGOED OP DE DIGITALE SNELWEG

Het internet is een bron van kennis en vermaak (zie kader). In vorige edities van dit blad bekeken we sites waar informatie over het Leidse verleden werd verwacht. Al surfend (wie verzint daar eens een goed Nederlands woord voor?) over het wereldwijde web tref je pagina's aan die niet direct over Leiden en omgeving gaan, maar waar in geschiedenis en monumenten geïnteresseerden toch een hoop van hun gading kunnen vinden.

Zo is sinds vorig jaar een nieuwe site in monumentenland geopend waar eigenaren (en andere belanghebbenden) alles over wet- en regelgeving over rijksmonumenten kunnen vinden. De site www.monumenten.nl is een initiatief van het Nationaal Restauratiefonds, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Stichting Nationaal Contact Monumenten. Bezoekers kunnen vragen stellen aan medewerkers van de deelnemende organisaties en verder is er ruimte om te discussiëren. De ontwerpers van de site hebben grootse plannen: "Het is de bedoeling dat de site in de komende tijd verder wordt uitgebouwd tot een trefpunt voor iedereen die belangstelling heeft voor cultuurhistorisch erfgoed, archeologie, het historisch landschap en aardkundige waarden". Naast instituten als de bovengenoemde maken ook particulieren interessante pagina's. Een goed voorbeeld daarvan leek www.redde-monumenten.nl, de site van een Amsterdamse ondernemer die zich jarenlang bezighield met de

restauratie van panden. Omdat hij fysiek niet langer in staat bleek dit werk zelf te doen, is hij nu actief als organisator en raadgever, onder meer via zijn site. Hierboven staat 'leek een goed voorbeeld', want het opgegeven adres kan de computer niet vinden. Gelukkig is er voor de digibeten dan nog een telefoonnummer. Helaas, 020-4221818 (b)lijkt voortdurend in gesprek. Een site voor doorzetters dus. Als lezers hem weten te traceren, hoor ik dat graag (zie colofon).

De dikke lachende baby op de oude Zwitsalverpakkingen, de blikjes Purol die altijd zo vet werden als ze eenmaal waren aangebroken, chocoladeflikken in een blik en de Drosteverpleegster op de cacaooverpakkingen: dat fraais is allemaal te zien in een voormalige schuur in Almelo. Daar heeft voormalig vertegenwoordiger W. Veenendaal in zijn achtertuin een kruidenierswinkelje ingericht zoals het er zestig jaar geleden moet hebben uitge-

zien. Het resultaat van zijn jarenlange arbeid is ook te zien op internet: www.grootmoederstijd.nl is zeker een bezoek waard, dat als enige nadeel heeft dat het niet 'ruikt' naar vroeger. Bezoekers zijn echter op afspraak welkom in de winkel. En die afspraak is te maken via 0546-824562.

Tenslotte nog een 'algemene' site, over de economische- en sociale geschiedenis van de negentiende eeuw. Deze <http://www.historischhuis.nl/19de/19Ecosoc.html> biedt een groot aantal verwijzingen naar onder meer het Centrum voor Bedrijfsgeschiedenis, de database Leidse industrieën tussen 1850 en 1880, de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland (FIEN) en het Nederlands Economisch-Historisch Archief. Via de site van FIEN is ook de pagina van Stiel te bereiken. Die pagina is sinds enige tijd ook gelinkt (verbonden?) met de site van de gemeente Leiden (www.leiden.nl). Suggesties voor interessante internetpagina's zijn welkom op ej.weterings@planet.nl. (Zie verder het colofon voor adressen en telefoonnummers).

Eric Jan Weterings

ADVERTENTIE

STEEDS MOOIER

Organisatiebureau voor kunst en cultuur

- **Culturele programma's op maat**
Organisatie en coördinatie van culturele programma's op maat: van stadswandeling tot compleet (meerdere) arrangement; van museumbezoek tot actieve excursies
- **Culturele projecten**
Organisatie van diverse projecten: van tentoonstelling tot scholenproject
- **Teksten**
Schrijven en begeleiden van publicaties en teksten: van persbericht tot jubileumboek

SteedsMooier geeft context aan kunst en cultuur. Want hoe meer je daarover hoort, des te mooier het wordt: SteedsMooier dus!

SteedsMooier
Organisatiebureau voor kunst en cultuur
Postbus 840
2300 AV Leiden

T: 071 515 63 58 / 566 14 75
F: 071 512 82 26 / 566 14 75
E: steeds mooier@steeds mooier.nl
Internet: www.steeds mooier.nl

Stiel: pijprokende feodalen roken activistentuig uit

Het aardige van internet is dat je kennismaakt met organisaties die anders buiten je blikveld waren gebleven. Zo kwam ik dankzij de zoekmachine Google (www.google.com) en de trefwoorden 'Leiden' en 'Stiel' een pagina tegen van het linkse Leidse collectief Eurodusnie (<http://squat.net/eurodusnie/articles/dusnieuws/2000/intern25.htm>). Hoewel deze tekst al dateert van eind 2000 is de beschrijving van Stiel daarin te aardig om hier niet te vermelden: "De vereniging Vrienden Vrijplaats Koppenhinksteeg meldt ontwikkelingen. Het gemeentelijk bouwplan is volgens betrouwbare bron in de gemeente (!) vastgelopen op allerlei procedures die zijn aangespannen door huurders, gebruikers, omwonenden en andere sympathisanten van de te ontruimen vrijplaats. Wel is er door een groep pijprokende feodalen verenigd in het STIEL (Stichting Industrieel Erfgoed Leiden) een plan gepresenteerd voor een centrum van 'oude ambachten' op de plaats waar nu (en tot in lengte der dagen) Vrijplaats Koppenhinksteeg zich bevindt. Weefgetouwen, drukpersen, maatpakhmakers en kantklossers mogen het anarchistische activistentuig helpen uitroken. Het mag duidelijk zijn dat dit dus NOOIT gaat gebeuren."

GEEN KAALSLAG OP SLACHTHUISTERREIN

Op het voormalige slachthuisterrein in Leiden-Noord staat een aantal gebouwen die het bewaren waard zijn. Al in 1992 verzocht Stiel de gemeente deze op de gemeentelijke monumentenlijst te zetten. Hoewel de monumentencommissie twee jaar later positief adviseerde over dat verzoek, bleef een (positieve) beslissing tot op heden uit. Onlangs herhaalde Stiel haar verzoek, waarop de gemeente een architectenbureau een onderzoek liet doen naar de al dan niet te beschermen panden. Hierna volgen de belangrijkste conclusies uit dat rapport.

Architectenbureau ir. P. M. J. van Swieten heeft volgens opdracht een haalbaarheid- en herbestemmingonderzoek gedaan naar een aantal gebouwen op het voormalige slachthuisterrein, te weten de directeurswoning, het administratiegebouw, het kantinegebouw, het stalgebouw, de noodslachting met berging oftewel paardenslachthal met stal en het toegangshek.

Volgens opdracht moet antwoord worden gegeven op drie vragen:

1. is de bouwtechnische staat van de panden van dien aard dat deze in alle redelijkheid gerestaureerd kunnen worden?
2. wat zijn de bouwkosten voor de uitvoering van het cascoherstel?
3. welke functies zijn in de panden te realiseren zonder het monumentale karakter van de panden bovenmatig aan te tasten? Hier is zijn conclusie: De eerste vraag kan met een volmondig "ja" worden beantwoord. In geen van de gebouwen zijn zodanige ernstige gebreken vastgesteld dat deze de restauratie onoverkomelijk kostbaar zouden maken. Het hekwerk rond het terrein is eigenlijk het enige element waarvan onduidelijk is of behoud in deze vorm mogelijk is. Dat hangt af van de nog vast te stellen stedenbouwkundige uitgangspunten.

In antwoord op de tweede vraag zijn de kosten voor het herstel van de casco's voor de verschillende gebouwen vastgesteld. De laatste vraag naar herbestemming is lastiger te beantwoorden, vooral door het ontbreken van stedenbouwkundige uitgangspunten voor de nieuwbouw op het terrein. De toegangspoort met de monumentale hekwerken rond een deel van het terrein is in beschouwing genomen. Het rondom afsluiten van het voorterrein met directeurswoning, administratie- en kantinegebouw levert een mooi woon-werkcomplex op.

Voor de directeurswoning is een woonbestemming vanzelfsprekend, terwijl een kantoorbestemming ook mogelijk is. Het verdelen in appartementen kan echter

niet plaatsvinden zonder schade aan te richten aan de monumentaliteit. Een combinatie van wonen en werken in de vorm van een woning met praktijk aan huis behoort tevens tot de mogelijkheden, onder voorwaarde dat wonen en werken niet al te zeer gescheiden hoeft te worden.

Voor het administratiegebouw is een combinatie van wonen en werken een ideale bestemming. De portierswoning kan met enige uitbreiding een zeer mooie woning worden. In de overige ruimte op de eerste verdieping kan een tweede woning worden ingericht. Daarvoor moet wel het trappenhuis enigszins worden aangepast en dat leidt tot een gering verlies aan monumentaliteit. De voormalige laboratoriumruimten op de eerste verdieping kunnen echter ook nog door de ongewijzigde inwendige trap verbonden blijven met de begane grond, die zeer geschikt is voor een artspraktijk of kinderdagverblijf. De begane grond kan tevens goed in twee afzonderlijke delen worden opgesplitst. De voormalige keurlokalen, het ruwlaboratorium en de ruimte voor de keurmeesters zouden afzonderlijk aan een bedrijf met werkplaats kunnen worden verhuurd.

Het kantinegebouw kan zonder aantasting van het monumentale karakter een kleine woning worden door de indeling uit de jaren vijftig terug te brengen. Een kantoorfunctie is echter een veel aantrekkelijker bestemming voor het gebouwtje, hoewel het zeker om een kleine ruimte gaat. Wellicht kan het kantinegebouw verbonden worden met het naastgelegen stalgebouw, dat ook een kantoorbestemming is toegedacht.

In het stalgebouw is wel een woonbestemming mogelijk, maar deze tast zeker het monumentale karakter van het gebouw aan. De vestiging van een bedrijf of een viertal kleinere bedrijven waarvoor de ruimten in het gebouw niet van een indeling behoeven te worden voorzien, is een veel beter alternatief. Gemeenschappelijke voorzieningen, zoals toiletten, pantry en wellicht receptiebalie

in de centrale hal maken daarmee de vestiging van enkele kleinere bedrijven extra aantrekkelijk in het stalgebouw.

De vroegere paardenslachthal met stal, tegenwoordig noodslacht genoemd, is het enige overgebleven gebouw dat werkelijk als slachtruimte in gebruik is geweest. De zeer hoge deuren in de zijgevel, de nog aanwezige lier en de betegelde wanden zijn hiervan stille getuigen. Het bewaren van het monumentale karakter stelt de voorwaarde dat met name de slachthal niet van enige indeling wordt voorzien. De stal met tussenvloer is zonder al te veel bezwaar wel in te delen.

Een herbestemming als restaurant met keuken in de stal lijkt hier de meest voor de hand liggende. De bereikbaarheid van deze locatie en parkeermogelijkheden zijn echter van grote betekenis voor deze bestemming en zullen dan ook een rol moeten spelen in de stedenbouwkundige invulling van het terrein.

Uit: Onderzoek Herbestemming
Slachthuisterrein

Ir. P. M. J. van Swieten

Laatste nieuws:

LEIDEN VRAAGT 12 MILJOEN VOOR SLACHTHUISTEREIN

De gemeente heeft het ministerie van VROM een subsidie gevraagd van 12 miljoen euro om het slachthuisterrein te ontwikkelen. Het geld is vooral bedoeld om toekomstige bewoners van het gebied langs de Maresingel, de Koningstraat en de Pasteurstraat te begeleiden. Binnen de stedenbouwkundige richtlijnen hebben zij een grote vrijheid om hun woningen te laten bouwen en ontwerpen. De gemeente wil daarmee voorkomen dat veel mensen die duurder willen wonen, wegtrekken uit Leiden-Noord, waar nu vooral (sociale) huurwoningen staan. Op het terrein komen zo'n 300 huizen, waarvan 240 kavels voor particuliere 'projectontwikkelaars' zijn bedoeld. De overige verrijzen in de sociale sector. Waarschijnlijk krijgt de gemeente pas in 2003 van VROM te horen of de subsidie wordt toegekend.

EJW

BIERBROUWERIJ ONDER HARTEBRUGKERK

De Hartebrugkerk aan de Haarlemmerstraat (ook bekend als de 'koeliekerk') verrees in 1836 op een plaats waar enkele decennia eerder nog zeer aardse activiteiten werden ontplooid. Dat was uit de archieven al langer bekend, maar het was wel een verrassing dat van de hier eertijds gevestigde bierbrouwerij het Witte Hart nog resten aanwezig waren. Tijdens renovatiewerk aan de kerk in februari 2002 bleken onder de vloeren nog resten van waterkelders aanwezig. Piet de Baar van het Leidse Gemeentearchief dook in de bronnen om te bekijken wat daar nog rest van de historie van het Witte Hart.

Daaruit blijkt dat de brouwerij in 1500 nog niet bestond en in 1792 uit de boeken verdween. In de tussenliggende jaren moet het Witte Hart een vrij grote onderneming zijn geweest. "Vanaf 1651 moest voor elke hoeveelheid gebrouwen bier belasting aan de stad worden betaald", zegt De Baar. "Die rekeningen zijn keurig bijgehouden, zodat we een idee hebben van de grootte van het bedrijf."

Over de onderneming is verder niet veel bekend. In het Museum of Arts in New York hangt een schilderij van de brouwerij door Jan van der Heijden (1637-1712) en verder verschijnt de onderneming in een reisverslag van de Deense geleerde Holger Jacobaeus.² In zijn dagboeken (1671-'72) beschrijft hij hoe hij in 'De Witte Hart' proefde van Nijmeegse Moll, een zoet witbier dat

in de zeventiende en achttiende eeuw is volgens De Baar niet makkelijk te duiden. "Ik ben geneigd te zeggen 'redelijk belangrijk, maar weer niet zo belangrijk als bijvoorbeeld in Weesp of Delft'. Informatie is er genoeg, maar je moet een enorme rijstebrijberg aan gegevens door, voordat je daar iets stelligs over kunt beweren."

Duidelijk is wel het toenmalige belang van de onder de kerk gevonden waterkelders. Het Leidse water stonk zo erg dat daar geen bier van was te brouwen. De Leidse brouwerijen lieten daarom een schip varen dat in de Rijn tussen Katwijk en Valkenburg schoon water haalde, aldus De Baar. "Dat werd in kelders onder de brouwerijen opgeslagen."

"Veel wijzer zijn we van de ontdekking van die kelders aan de Haarlemmerstraat

komt nog wel eens."

Over de laatste jaren van de brouwerij heeft De Baar gegevens gevonden waarmee het einde van het bedrijf vrij nauwkeurig is te dateren: in de archieven komt het Witte Hart in 1791 nog voor, zij het met een minimale omzet, en in 1792 ontbreekt de brouwerij. De Baar: "De laatste eigenaar was Jan van Rijn, een vrijgezel op leeftijd, die ook een aantal huizen in de stad bezat. Waarschijnlijk moest hij de brouwerij uit financiële noodzaak verkopen. Van een faillissement was geen sprake, want bij zijn dood had hij nog een paar huizen op zijn naam staan."⁴

De verkoopakte van de brouwerij is bewaard gebleven, maar die is volgens De Baar "een zeer ingewikkeld document". "Het complex is in twee delen verkocht. De kelders worden wel genoemd, maar een plaatsaanduiding ontbreekt, zodat we niet weten of het om dezelfde kelders gaat als die nu zijn gevonden. Het is echt een klus voor een bouwhistoricus om dat eens haarfijn uit te zoeken."

Volgens De Baar is het de vraag in hoeverre de Hartebrugkerk zijn naam (indirect) dankt aan de brouwerij. "Er was vroeger een brug over de Mare naar het Witte Hart. Die brug werd daarom de Hartebrug genoemd. Later is de kerk weer naar deze brug vernoemd, maar evengoed kan de brouwerij naar de brug zijn vernoemd. In dit soort zaken is concreet bewijs pas na lang zoeken te leveren. En soms lukt dat helemaal niet."

*Eric Jan Weterings
met dank aan Piet de Baar en
Marco Daane*

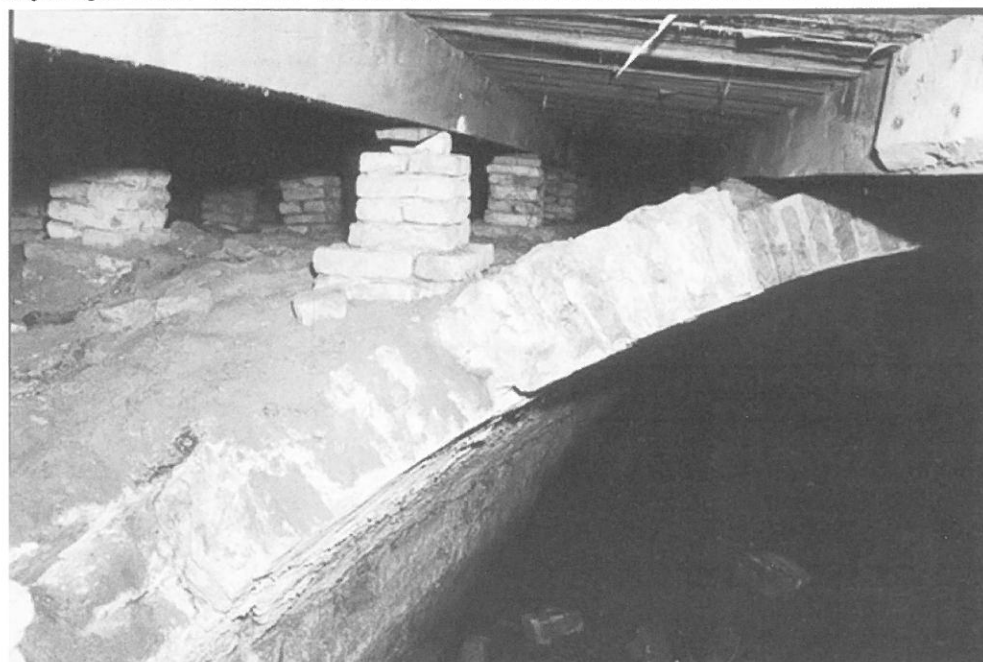
Noten:

¹ Boven de ingang van de kerk staat het in 1904 aangebrachte opschrift 'Hic Domus Dei est et porta Coeli' (dit is het huis des Heren en de poort naar de hemel). In de volksmond werd het gebouw daarom al snel 'de Koeliekerk'.

² PINT Nieuws 11 (1991) 64, p. 12.

³ M.C. Daane, Bierbrouwerij De Posthoorn, in: Leids fabriek 2 (E.J. Weterings red.) Leiden 1999, p. 31.

⁴ Het Leidsch Dagblad berichtte op 26 februari 2002 ten onrechte dat het Witte Hart failliet ging.

een imitatie was van Braunsweiger Mumme. Ook proefde hij van 'Leide-Bier' maar Jacobaeus vermeldt niet waar dat gebeurde.

In 1671 zijn er in Leiden nog 24 brouwerijen, terwijl dat aantal ruim een eeuw later (in 1786) is gedaald naar drie.³ Het belang van de brouwerijsector

(nog) niet geworden", constateert De Baar, "want de tijd ontbrak om archeologisch onderzoek te doen." Een gelukkige bijkomstigheid is volgens hem dat "de boel bewaard is gebleven". "De restanten zijn gefotografeerd en weer netjes afgedekt. De renovatie van de kerk doet ze geen schade, dus dat onderzoek

Zie verder over de geschiedenis van Leidse brouwers:

Kuilenburg, K. van, 'Het Leids bierverleden', in BAV-journaal (1997), nr. 2, pp. 22-25.
J.W. Marsilje (ed.), Uit Leidse bron

geleverd (Leiden 1989), p. 138-143.

M. Daane, 'Bierbrouwerij De Posthoorn', in Leids Fabrikaat 2. Geschiedenis van Leidse bedrijven, red. E.J. Weterings (ed.) (Leiden 1999), p. 29-47.

Laatste nieuws:

Kort voor het ter perse gaan van dit nummer ontving de redactie een uitgebreid verslag van Piet de Baar, die in het Leidse gemeentearchief een aantal stukken opdiepte dat de geschiedenis van de brouwerij verduidelijkt. De essentie van bovenstaand verslag wordt daardoor niet wezenlijk veranderd, maar De Baar wist zoveel gegevens te vinden dat een vervolg niet mag uitblijven. In het volgende nummer van dit periodiek komen wij dan ook terug op zijn bevindingen.

Foto's: G.W.M. Gussenhoven

LEZERSSCHRIJVEN

In Stielz no. 4 van 2001 verscheen een oproep aan het Leidse gemeentebestuur om het Drukkerijmuseum te redden. Voorzitter C.L. Schenk van de Stichting Boekdrukkunst Leiden reageert.

Aandacht vragen voor het Drukkerijmuseum Leiden stellen wij zeer op prijs. Echter jammer dat er geen overleg geweest is, zodat er onjuistheden zijn vermeld. Hieronder de juiste gang van zaken:

1. Het aanbod aan het gemeentebestuur was: als C.L. Schenk in juli 1997 zou stoppen met werken en een mooie museale ruimte in het centrum van Leiden beschikbaar werd gesteld waarin hij minimaal vijf jaar een drukkerijmuseum kon beheren en perfectioneren, dan de hele collectie machines, materialen en ca. 1000 vakboeken aan de gemeente Leiden zou worden geschonken.
2. Voor het perfectioneren van de collectie was f 15.000,- per jaar nodig.
3. Het gemeentebestuur wilde geen overeenkomst om het museum t.z.t. te aanvaarden, maar wilde wel een ruimte

beschikbaar stellen. Gepasseerd zijn: wachtklokaal Morspoort, Modelbouwmuseum, Dolhuissteeg en ten leste Hooglandse Kerkgracht hoek Koppenhinksteeg. Niets bleek echter mogelijk.

4. Tot slot van wethouder Pechtold een brief ontvangen met de mededeling 'dat actief zoeken voor een ruimte gestopt is'. Realiteit van heden: Wil het gemeentebestuur van Leiden de collectie alsnog verwerven, dan moet deze gekocht worden. Aangezien er geen reactie is gekomen op twee grote krantenartikelen eind 2001, hebben wij moeten constateren dat er nog steeds geen belangstelling was.

In verband met de leeftijd van C.L. Schenk (van juli 1932) en het feit dat de verzameling in een gebouwtje staat dat eind 2001 gesloopt had moeten worden, rest niets anders dan alles te verkopen.

Namens het bestuur van de Stichting Boekdrukkunst Leiden C.L. Schenk, voorzitter

Verkooppunten Stielz

Dit blad is op de volgende adressen te koop:

Boekhandel De Kler	Breestraat 159	Leiden
Boekhandel De Kler	Kempnaerstraat 39b	Oegstgeest
Boekhandel Kooyker/Ginsberg	Breestraat 93	Leiden
Gemakswinkel Oud Leijden	Hoge Rijndijk 106	Leiden
Gemakswinkel Oud Leijden	Kennedylaan 3	Leiden
Gemeentearchief Leiden	Standerdmolen 27	Leiden
Sigarenmagazijn T. Filemon	Boisotkade 2a	Leiden
Sigarenmagazijn Ter Haar	Bevrijdingsplein 1	Leiden
Tijdschriftenhandel Walk Inn	Haarlemmerstraat 249	Leiden
Tijdschriftenhandel De Boekelier	Breestraat 163	Leiden
	Breestraat 107	Leiden

Voor inlichtingen over de distributie: K. Ravensbergen, Snippenhoek 4, 2317 WX Leiden, tel. 071-5212605.

KORT NIEUWS UIT DE REGIO

Niet alleen in Leiden zijn verschillende organisaties actief om monumenten van bedrijf en techniek te behouden. Ook in de regio's Bollenstreek en Rijn- en Veenstreek staan veel objecten die niet mogen verdwijnen. Hieronder volgt een beknopt overzicht van de laatste ontwikkelingen.

Katwijk

De Katwijkse Bouwvereniging (KBV), de grootste woningbouwvereniging van de kustplaats, heeft de Visserijschool gekocht. De komende twee jaar blijft de visserijschool nog in het karakteristieke pand. Daarna behoudt het waarschijnlijk een onderwijsfunctie. De gemeente bracht ook een bod uit op het schoolgebouw, maar is toch tevreden omdat het pand niet in handen is gevallen van een projectontwikkelaar.

Het Comité Open Monumentendag schrijft in een notitie aan B&W van Katwijk dat de gemeente te weinig oog heeft voor haar historie. Daarom wil het Comité proberen de bescheiden lijst van historische objecten die Katwijk nog heeft mogelijk uitbreiden. Voorts zet de organisatie zich in voor het handjevol bestaande monumenten.

Noordwijk

Een uitvaartcentrum, een twee-persoonshotel met expositieruimte, een woonhuis met kantoor en een woonhuis met expositieruimte: dat zijn de vier suggesties die de gemeente Noordwijk koos voor een nieuwe bestemming van de watertoren. Vorig jaar vroeg de gemeente de bevolking om suggesties, waarop 31 ideeën binnenkwamen. De gemeente gaat de vier genoemde alternatieven nader bekijken.

Noordwijk/Katwijk/Valkenburg

Het boek 'Noordwijk, Katwijk en Valkenburg, Atlantikwall 1940-1945' beschrijft de 'Stützpunkt Gruppe Katwijk', een Duitse verdedigingszone die ook vliegveld Valkenburg omvatte. Deze (gewijzigde) tweede druk is in een groot aantal boekwinkels in de regio verkrijgbaar.

Sassenheim

Na meer dan elf jaar procederen heeft molen De Speelman eindelijk de status

van rijksmonument gekregen. Voor de volledige wederopbouw is de Stichting De Molen van Sassenheim met de gemeente een termijn van dertig jaar overeengekomen. In 1990 was de voorgenomen sloop van de molenramp aanleiding voor de oprichting van de Stichting Oud Sassenheim.

De restauratie van de bollenschuur aan de Teylingerlaan in Sassenheim begint eind dit jaar. In het pand komen twaalf appartementen, die begin 2004 worden opgeleverd. De buitenkant van de schuur blijft intact, op acht kleine balkons na voor de appartementen op de twee

Bollenschuur aan de Teylingerlaan te Sassenheim, ca. 1920.
Foto Paul Zevenhuizen

verdiepingen. Verder blijft het atrium in het hart van de schuur gehandhaafd, evenals een deel van de stellingen waar vroeger de bollen op werden gestort om te drogen.

Jacobswoude

B&W van Jacobswoude hebben een gemeentelijke monumentenlijst vastgesteld, waarop elf objecten staan. De gemeente was al in het trotse bezit van 23 rijksmonumenten.

Valkenburg

De stoomtreinen in Valkenburg gaan in mei weer rijden. Op zaterdag en zondag

rijdt de trein vier keer per dag. De organisatie Stoomtrein Valkenburgse Meer kan nog vrijwilligers gebruiken. Tel. 0252-523267.

Lisse

De herbouw van de eind 1999 afgebrande Zemelpoldermolen op de rand van de Lissese Poelpolder is begonnen. Dit najaar moet de replica zijn voltooid.

Koudekerk aan den Rijn

Inwoners van deze plaats zijn een handtekeningenactie begonnen om de voormalige directeurswoning van de toenmalige dakpannenfabriek Weltevreden te behouden. Hoewel de sloopvergunning voor het circa een eeuw oude pand al is verleend, willen zowel de gemeente als de eigenaar (een projectontwikkelaar) de zaak nog eens bekijken.

Tenslotte

De Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel) is sinds enige tijd ook in de regio actief. Die activiteiten blijven beperkt tot steun aan plaatselijke behoudsorganisaties, die kunnen profiteren van de expertise die Stiel in de afgelopen vijftien jaar heeft verzameld. Bewoners van de regio's Duin- en Bollenstreek en Rijn- en Veenstreek worden hierbij dan ook van harte uitgenodigd niet te schromen de hulp van de Leidse stichting in te roepen. In de praktijk gaat het er meestal om plaatselijke sloopgrage overheden, te enthousiaste projectontwikkelaars en andere

monumentonvriendelijke instanties en individuen te wijzen op de beperkingen die de Nederlandse wetgeving stelt aan hun activiteiten. Ook overige kennis deelt Stiel graag met mede-monumentenbeschermers in de breedte zin des woords.

Zie het colofon voor inlichtingen.

Bestuur Stiel

STIELZAKEN

EINDELIJK VAART ACHTER UITBREIDING LAKENHAL

Met de presentatie van een ambitieus uitbreidingsplan voor Stedelijk Museum de Lakenhal komt er ook schot in restauratie en hergebruik van het Scheltemacomplex aan de Oude Singel. Nog dit jaar moeten de eerste plannen worden vastgesteld, zodat in 2003 het werk kan beginnen. De Stichting Industrieel Erfgoed Leiden waardeert het initiatief van de gemeente positief, maar plaatst er wel een paar kanttekeningen bij.

Een entree met grandeur, dat heeft het college van burgemeester en wethouders voor ogen bij de plannen voor uitbreiding van De Lakenhal. Het project omvat dan ook veel meer dan alleen een vergroting van museale expositie- en depotruimte. Onder de werktitel Kijkplein Leiden is een masterplan ontwikkeld voor het gebied, dat globaal wordt begrensd door Rijnsburgersingel, Nieuwe Beestenmarkt, Oude Singel en Korte Mare. De plannenmakers willen een bruisend stadsdeel realiseren, waar cultuur het bindende element vormt.

Het parkeerterrein rond molen De Valk moet plaatsmaken voor een autovrij, grotendeels groen plein, met eronder een parkeergarage van twee lagen die ruimte moet bieden aan 800 auto's. Het verkeer vanaf het station/Schuttersveld richting Langegracht wordt aan de uiterst oostelijke kant (Molenwerf) om het plein geleid. Aan de Rijnsburgersingel is achter het koffiehuis een aanlegsteiger voor rondvaartboten en watertaxi's voorzien. In een eerste studie van het bureau voor stadsontwerp Khandekar/S2 wordt een opstaande rand aan de Rijnsburgersingel gecreëerd, waardoor er een schuinaflopende pleinvloer ontstaat, waarbij de bezoeker als het ware automatisch naar de Lammermarkt wordt getrokken.

In de gevelwand van de Lammermarkt wordt een doorbraak gerealiseerd die tevens de nieuwe toegang vormt tot het vernieuwde museum. Rechts van die doorbraak moet een hotel komen. Vanaf het plein loopt een stenen strook (de Leidse Loper) door de doorbraak naar de nieuwe museumingang. De bedoeling is dat bezoekers straks aan de Oude Singelzijde het museum weer verlaten en zo makkelijker het stadscentrum bezoeken. Om het hele gebied de uitstraling van een quartier museale te geven, willen de plannenmakers op verschillende plekken op de begane grond

De rubriek StielZaken geeft informatie over de activiteiten van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel).

ruimte creëren voor bedrijvigheid, zoals een grand café/brasserie, museumwinkel, designwinkel en (kunst)boekhandel. Bovendien moet in het gebied ruimte worden gevonden voor atelierwoningen.

Scheltema en De Nobel

Uitbreiding van het museum (waarbij ook het Centrum Beeldende Kunst zich vestigt) is verder voorzien in twee ondergrondse depotruimtes, een ondergrondse aula en filmzaal, alsmede het in gebruik nemen van het Scheltemacomplex. In dit Rijksmonument moeten nieuwe expositieruimten voor wisselende tentoonstellingen worden gerealiseerd. Er is inmiddels een bedrag vrijgemaakt om het pand wind- en waterdicht te maken en daarmee is inmiddels ook een aanvang gemaakt.

Ook zal er een verbinding moeten worden gemaakt tussen het bestaande deel van De Lakenhal en het Scheltemacomplex. Op de schets van Khandekar/S2 is daarvoor een glazen luchtbrug voorzien vanaf de nieuwe ingang tot het Scheltemacomplex aan de Marktsteegzijde. Maar ook een ondergrondse verbinding wordt niet uitgesloten.

Het lijkt erop dat het gebouw van De Nobel aan de Marktsteeg gaat sneuvelen. Uit een massastudie van de gemeentelijke afdeling Stedenbouw naar het programma van eisen voor het gebied, blijkt dat voldoende uitbreidingsruimte voor museale functies is te realiseren zonder dit gebouw. In een massa-tekening is dit gebouw dan ook weggehaald, en vervangen door twee appartementengebouwen tussen Marktsteeg en Lange Scheistraat met een open ruimte in het midden.

Visie Stiel

Het is toe te juichen dat de gemeente een aantal zwakke plekken in de stadsstructuur wil aanpakken. Al vragen wij ons weleens af of gezien de

schaalgrootte van de projecten, de daarvoor noodzakelijke financiële middelen en de omvang van het ambtelijk apparaat het tot een goed einde brengen van alle plannen wel haalbaar is. Zonder meer positief is daarom dat de gemeente in dit project een totaalvisie heeft gepresenteerd, die gefaseerd over meerdere jaren gerealiseerd moet worden.

Positief is ook de nieuwe functie die aan het Scheltemacomplex is toebedacht. Dit pand met zijn elegante neo-renaïssancegevel aan de Oude Singel is immers een van de belangrijkste industriële monumenten in de Leidse binnenstad. Stiel gelooft dat een museale functie meer recht zal doen aan het huidige aanzien van het gebouw, dan het oorspronkelijk gedachte hergebruik als woningen. Hoewel hergebruik onvermijdelijk aanpassingen met zich meebrengt, verdient het aanbeveling de grote zalen – de voormalige weverij op de begane grond en de spinnerij op de eerste verdieping – zoveel mogelijk als een ruimte te behouden.

Een groot punt van zorg is het karakter van de Marktsteeg. De gevels van het Scheltemacomplex, uit het directe zicht vanaf de 'sjeke' Oude Singel, zijn hier uitgevoerd in een eenvoudige, voor die tijd kenmerkende fabrieksarchitectuur. Ondanks een aantal uitbreidingen, vormt de gevelwand met delen van meer dan 150 jaar oud toch een duidelijke eenheid. Het karakter van fabrieksstraatje wordt verder versterkt door de gebouwen aan de overzijde van de Marktsteeg: De Nobel. De steeg vormt daarmee een echte industriesteeg, zoals die in Leiden verder niet meer te vinden zijn.

Stiel kan bij voorbaat dan ook niet instemmen met sloop van De Nobel, als daarbij ook de gevelwand verloren gaat. Het knusse straatje is juist bij uitstek geschikt om winkeltjes als een (kunst)boekwinkel, designshop en de museumwinkel van De Lakenhal te huisvesten. Ook een luchtbrug die het bestaande deel van De Lakenhal en de uitbreiding in het Scheltemacomplex verbindt (die was er vroeger ook) is zeker mogelijk. Stiel heeft inmiddels het Leidse college van Burgemeester en Wethouders per brief op de hoogte gesteld van haar bezwaren.

Fred Sengers, voorzitter Stiel

JAARVERSLAG 2001 STICHTING INDUSTRIEEL

ERFGOED LEIDEN (STIEL)

Op 31 december 2001 had Stiel 171 donateurs (was 170), 30 (36) werkgroepleden, 36 (34) bedrijfsdonateurs 14 (13) abonnees op Stielz, terwijl het blad verder werd gestuurd aan 13 erfgoedorganisaties en 35 andere relaties (pers, politiek etc.).

Het bestuur bestond uit F. Sengers (voorzitter), H.D. Tjalsma (vice-voorzitter), J.J. Gijsman (penningmeester), L. Barendregt (namens Vereniging Oud Leiden), W. Burgers en E.J. Weterings. J.J. Gijsman was bereid het secretariaat te blijven waarnemen. Het bestuur kwam in 2001 vijf keer bijeen.

Het tijdschrift Stielz zag er dit jaar zeer goed verzorgd uit, maar die hoge kwaliteit kost veel tijd en geld. Mede daarom kwamen de nummers 1 en 2 gecombineerd uit, terwijl nummer 4 eerst in januari 2002 in de bus lag. Het blad werd verkocht op circa vijftien verkooppunten in Leiden en omstreken. N. Ravensbergen verzorgde de distributie.

De projecten waarmee Stiel zich bezighield verliepen in het verslagjaar stroperig. Opknappen en hergebruik van het Scheltemacomplex, het Slachthuis, een aantal ERW-gebouwen, de Traftoer, en de Meelfabriek lieten op zich wachten. (Inmiddels is in 2002 weer beweging gekomen in een aantal zaken). Kleiwarenfabriek Nieuw Werklust in Hazerswoude werd dankzij Stiel voorgedragen als Rijksmonument, terwijl in Leiden een aantal panden na voordracht door de Stichting op de gemeentelijke monumentenlijst werd opgenomen.

Verder steunde Stiel een aantal behoudsorganisaties in de regio (Voorhout, Katwijk), waardoor diverse panden een beschermde status kregen. De stichting hield een diapresentatie voor de Oudheidkundige Vereniging Alphen.

De inspanningen om bedrijfsarchieven te bewaren, verliepen in 2001 succesvol. Materiaal van Koninklijke Sanders, de Hollandse Constructie Werkplaatsen

(HCW) en de Nederlandsche Electrolasch Maatschappij (NEM) werden na een voorlopige inventarisatie ondergebracht in het Gemeentearchief Leiden (GAL). Een werkgroep heeft naar verwachting nog enige jaren werk om deze archieven verder te ontsluiten. Deze groep kwam, onder leiding van mevrouw U. Hoogzaad en met hulp van GAL-medewerkers, regelmatig bijeen. Versterking is gewenst.

Op 22 september presenteerde Stiel zich op de Vrijwilligersmarkt op het (natte) Pieterskerkplein. Dat leverde enkele nieuwe donateurs op. Tevens werd een aantal publicaties van de stichting verkocht.

In 2002 viert Stiel haar derde lustrum, dat onder meer met een publicatie wordt gevierd. De voorbereidingen daarvoor begonnen reeds in het verslagjaar.

Stiel is financieel gezond. Donateurs die benieuwd zijn naar het reilen en zeilen van de stichting op dit gebied kunnen bij het secretariaat een verslag over 2001 aanvragen.

Bestuur Stiel

BEZWAAR KAASMERK

AFGEWEZEN

De commissie voor beroeps- en bezwaarschriften heeft het bezwaar van de directie van de fabriek Het Kaasmerk, gericht tegen het opnemen van de fabriek aan de Roomburgerweg in Leiden op de gemeentelijke monumentenlijst, van de hand gewezen. Het initiatief om het complex voor te dragen werd enige jaren geleden genomen door Stiel.

De commissie is van oordeel dat zowel de gemeentelijke monumentencommissie als het college van B. en W. in deze kwestie zorgvuldig heeft gehandeld. Zo hebben B. en W. de fabriek zelf bekeken. Volgens de commissie is het uit 1927 daterende gebouw voor een groot deel authentiek. Juist door plaatsing op de lijst kan worden voorkomen dat de authenticiteit door verdere veranderingen wordt aangetast. B. en W. beslissen in laatste instantie over het bezwaarschrift. Voor de klaagster rest dan nog de mogelijkheid van beroep ingevolge de Algemene Wet Bestuursrecht.

Wibo Burgers

STIEL: NOORDMANTERREIN

NIET VOLBOUWEN

Op het terrein van houthandel Noordman aan de Haagweg staat onder meer molen De Heesterboom. De eigenaar van het gebied heeft plannen gepresenteerd waar Stiel niet blij mee is. Secretaris Joop Gijsman schreef daarom onderstaande brief aan de gemeente.

De ruimtelijke ontwikkeling van het Noordmanterrein baart ons grote zorgen en wij achten het onjuist dat zo wordt omgegaan met de omgeving van de molen De Heesterboom, één van de top honderd monumenten in Nederland. In de voorgestelde plannen komt de molen geheel geïsoleerd te staan en zou worden ontdaan van de twee oude loodsen ter weerszijden. Die vormen met de molen een eeuwenoud geheel en moeten nu plaatsmaken voor een parkeerterrein voor een restaurant, dat aan het water gevestigd gaat worden in één van de na sloop weer opgebouwde loodsen.

Aan de stadszijde van de molen wordt de grote houtloods gesloopt met het plan

daar blokkendoosachtige villa's neer te zetten waardoor het gehele beeld van de houthandel verdwijnt. Het moet toch mogelijk zijn het huidige pannendak van de houtloods in het ontwerp te laten terugkeren, zodat het beeld van voorheen blijft bestaan en het ruimtelijk één geheel blijft.

Aan de zuidwestzijde, de windkant, wordt gedacht aan enkele 15 meter hoge appartementengebouwen c.q. een kantoorgebouw na sloop van de door uw Gemeentelijke Monumentencommissie als gemeentelijk monument voorgedragen woonhuizen. Cultuurbarbarisme is misschien een te groot woord maar zo gaan we toch niet om met een tophonderd Rijksmonument.

Joop Gijsman

DE WERELD OM JE HEEN.

Leidsch Dagblad

Rooseveltstraat 82, 2321 BN Leiden, tel. (071) 535 63 56

ADVERTENTIES

architecten

AIV B.V.
ingenieurs

Postbus 32056
2303 DB LEIDEN
Amphoraweg 5
2332 ED LEIDEN
tel.: (071) 531 33 25
fax.: (071) 531 83 74

Het Motorhuis
Bewijst het verschil!
Vondellaan 80, Leiden, tel. 071 - 535 18 00. www.motorhuis.nl

museum

. naturalis

Darwinweg
Leiden

open dinsdag t/m zondag
12.00 - 18.00 uur
telefoon 071-568 76 00

dichter bij de natuur

Wie biedt u
de basis voor
uw beslissingen?

Research voor Beleid Holding

sinds 1979

Belt u voor meer informatie (071) 525 37 37 of
kijk op <http://www.rvbh.nl>

"J. Zierikzee"
maatschoenmakerij

H.P.H. NUSTELING
BAKKERSTEEG 3
2311 RH LEIDEN Tel.: 071-5131156

maatschoenen op het net?
www.maatschoenen.nl